

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК І СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітньо-кваліфікаційний рівень - бакалавр

на тему:

**«ЗАДОВОЛЕНІСТЬ БАТЬКІВСЬКОЮ РОЛЮ ТА ЇЇ
ВПЛИВ НА САМООЦІНКУ МАТЕРІВ ПІДЛІТКІВ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
напряму підготовки
6.030102 Психологія

Діденко Марія Олександрівна

Науковий керівник: Чернобровкіна В.А.,
доктор психологічних наук, доцент

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ДЕК _____
« ____ » _____ 2020 р.

Київ – 2020

Зміст

ВСТУП.....	4
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ МАТЕРИНСЬКОЮ РОЛЛЮ У МАТЕРІВ ПІДЛІТКІВ.....	
1.1 Материнство як роль жінки. Загальна характеристика та особливості материнської ролі.....	8
1.2 Задоволеність батьківською (материнською) роллю. Реалізація материнської /батьківської ролі у контексті психологічних особливостей підліткового віку.....	12
1.3 Самооцінка та ставлення до себе як до матері у контексті задоволеності материнською роллю у матерів підлітків.....	19
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	23
Розділ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ МАТЕРИНСЬКОЮ РОЛЛЮ У МАТЕРІВ ПІДЛІТКІВ.....	
2.1 Завдання, дизайн та методи дослідження.....	24
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	31
2.2.1. Особливості Я-концепції матерів підлітків	31
2.2.2. Особливості материнського ставлення у матерів підлітків.....	38
2.2.3. Аналіз та інтерпретація результатів наративної методики «Мій підліток».....	42
2.2.4. Порівняльний аналіз та встановлення взаємозв'язків між отриманими результатами методик.....	47
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	54
Розділ III. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРІВ ПІДЛІТКІВ	
	55

3.1. Дизайн та методика проведення тренінгу щодо психологічної підтримки матерів підлітків	55
3.2. Концепція тренінгу для психологічної підтримки матерів підлітків.....	57
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Материнство - важливий етап у житті жінки, який приносить не тільки біологічні зміни, а й соціальні та психологічні. Гормональне перелаштування, фізіологічні зміни, поява яскраво вираженого материнського інстинкту та відповідальності за немовля зумовлюють певну психологічну трансформацію у свідомості жінки. Проблематика вивчення материнства є досить актуальною, адже роль матері у житті дитини - вирішальна. Зарубіжні та вітчизняні дослідники активно досліджують усі етапи та процеси пов'язані з материнством. У фокусі уваги вчених: психологічна готовність до материнства (Мещерякова С.Ю.) [15], материнський інстинкт (Вагнер В.А.) [4], батьківсько-дитячі стосунки (Столін В.В. та Варга А.Я.) [4], механізми прив'язаності (Боулбі Дж.) [29], стосунки матері та дитини (Еріксон Е. та Віннікотт Д.), девіантне материнство (Брутман В. І. та Радіонова М.С.) та інші. Це питання вивчається кількома науками: психологією, соціологією, біологією, фізіологією та іншими.

Феномен материнства розвивається та видозмінюється відповідно до суспільних змін. Популярна теорія поколінь У. Штраусса та Н. Хау, яка розглядає покоління через економічні та хронологічні цикли розвитку світових держав, підтверджує швидкоплинність та динамічність розвитку всіх складових соціуму [39]. У тому числі трансформується сім'я: гендерні ролі стають гнучкими, з'являються нові тенденції у вихованні. Жінка як матір теж змінюється разом із суспільством, і ці зміни привертають увагу дослідників із багатьох сфер: психологів, соціологів, політологів та інших.

Батьківство та материнство, на нашу думку, є одним із найбільш насичених та довготривалих періодів життя людини. Роль батька чи матері безперечно впливає на самосприйняття особистості, оскільки з появою дитини у людей відбуваються життєві зміни як у соціальній ситуації, так і у психіці. Батьківсько-дитячі стосунки зароджуються від самого моменту народження і тривають усе життя, адже не важливо, скільки людині років - у неї все одно є матір та батько. Стосунки між батьками та дітьми увесь час трансформуються, змінюються та

набувають нових форм - так само, як змінюються та розвиваються суб'єкти цих стосунків. У період онтогенезу людина проходить через вікові кризи, які впливають не тільки на загальний фізіологічний та психологічний стан, а й на стосунки та взаємодію з оточенням та навколишнім світом. Кожен із вікових періодів - немовля, раннє дитинство, дитинство, підлітковість, молодість, зрілий вік, літній вік (за міжнародною класифікацією ВООЗ) має свої особливості, проте часто саме підлітковий (юнацький) вік є найбільш досліджуваним.

Підлітковий вік – “період бурі та натиску”, як про нього кажуть дослідники, часто стає випробуванням для батьків. Основними характеристиками цього віку є знецінення батьківського авторитету, становлення самостійності, формування Я-концепції на додачу до бурхливих змін гормонального фону. Батьки та матері часто зазначають, що саме підлітковий період є одним із найскладніших та найбільш виснажуючих для батьків. Підліткова криза зазвичай протікає паралельно з кризою середнього віку у батьків, тому стосунки між членами родини ускладнюються. Оскільки роль матері для жінки є важливим компонентом, то і її сприйняття та оцінка себе як особистості не може не включати материнство.

З досвіду роботи та спілкування з матерями підлітків ми помітили, що велика кількість жінок виражають стурбованість та занепокоєння щодо стосунків зі своїми дітьми. Втрата довіри та відкритості, поява супротиву та секретів, знецінення думки батьків – це лише кілька центральних тем, проблем, які озвучують жінки-матері. Об'єктивна оцінка виконання материнської ролі часто відрізняється від суб'єктивної.

Достатньою мірою науковцями досліджено питання материнства з біологічної точки зору. Багато також відомо про емоційний спектр проявів жінки як матері, про типи прив'язаності та про типи батьківських ставлень.

Незважаючи на це, у науці все ще є прогалини щодо батьківської Я-концепції: вплив конкретних чинників на процес турботи та виховання дитини; функції батьківської Я-концепції та її роль у розвитку особистості; батьківська Я-концепція та її зв'язок із прив'язаністю, сепарацією та втратою; батьківські

виховні практики та установки; вплив конкретних характеристик дитини; вплив обставин процесу народження дитини; кореляція з багатьма різноманітними факторами, як депресія, психо-сексуальні конфлікти, ідентичність, типи прив'язаності у дитинстві.

Актуальність й недостатня дослідженість даної проблеми й визначили вибір теми “Задоволеність батьківською роллю та її вплив на самооцінку матерів підлітків”.

Об’єкт дослідження: материнська Я-концепція та самооцінка.

Предмет дослідження: задоволеність материнською роллю у матерів підлітків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити задоволеність батьківською роллю та її зв’язок із самооцінкою матерів підлітків, розробити рекомендації щодо психологічної підтримки матерів підлітків.

Гіпотези дослідження:

- 1) Задоволеність материнською роллю у матерів підлітків виявляється у різних аспектах ставлення матерів до своєї ролі і до своєї дитини-підлітка;
- 2) рівень задоволеності материнською роллю у матерів підлітків пов’язаний із їхньою самооцінкою;
- 3) матері підлітків знаходяться в спільному контекстному полі, тобто феноменологічно переживають свою материнську роль через спільні сенси.

Завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретичний аналіз задоволеності батьківською роллю та її впливу на самооцінку матерів підлітків;
- 2) емпірично дослідити психологічну структуру (складові) задоволеності материнською роллю та рівні її вияву у матерів підлітків;
- 3) емпірично дослідити зв’язок задоволеності материнською роллю з рівнем самооцінки матерів та їхньою Я-концепцією;
- 4) розробити психологічні рекомендації щодо підтримки матерів підлітків .

Наукова новизна дослідження: доповнити відомості про задоволеність батьківською роллю у матерів підлітків, дослідити провідні теми, що стосуються материнсько-дитячих стосунків у контексті матерів підлітків.

Практичне значення дослідження: можливість наукового використання результатів дослідження зі збереженням авторства з метою подальшого дослідження задоволеності материнською роллю у матерів підлітків.

Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ МАТЕРИНСЬКОЮ РОЛЛЮ У МАТЕРІВ ПІДЛІТКІВ

1.1 Материнство як роль жінки. Загальна характеристика та особливості материнської ролі

Сучасне суспільство актуалізує багато проблем, які певним чином пов'язані з материнством, що спонукає досліджувати цю тему більш глибоко та різносторонньо. Починаючи від демографічних криз народжуваності, збільшення кількості розлучень, кількості дітей, які виховуються в дитячих будинках, випадків жорстокого поводження та насильства над дітьми до недостатньої розробки програм соціальної та психологічної допомоги сім'ям та жінкам. Дослідження феномену материнства та ролі матері як складової жіночої Я-концепції важливе і вивчається через призму багатьох наук: історії, культурології, медицини, біології, соціології та психології.

Інтерес до материнства у психології виник у руслі двох напрямів: при вивченні ролі матері у формуванні ранніх особистісних структур (психоаналіз та інші напрямлення психології особистості : З. Фрейд, К. Хорні, Е. Еріксон, Дж. Боулбі та ін.) і в практичних дослідженнях, пов'язаних з порушенням психічного розвитку дитини (дитяча психіатрія, соціальна дезадаптація, психологічні проблеми дітей та підлітків: А. Фрейд, М. Кляйн, Д. Віннікотт, М. Маллер та ін.). У вітчизняній психології велику увагу приділяли вивченню материнського ставлення, материнської (батьківської) позиції та дитячо-батьківської взаємодії (Е. Ейдемільер, В. Гарбузов, А. Варга, А. Співаковська та ін.). Поведінка матері розглядається як джерело розвитку дитини як суб'єкта пізнавальної активності, спілкування, самоусвідомлення (М. Лісіна, Н. Авдєєва, О. Смирнова, В. Перегуда). Дитина та матір розглядаються як складові єдиної динамічної

системи, де вони набувають статус «матері» і «дитини», та взаємно розвиваються як елементи даної системи (Шнейдер Л.) [26].

Найбільш ефективним та повноцінним підходом до вивчення материнства можна вважати синтез вузьконаправлених досліджень різних галузей наук як українських, так і закордонних. Міждисциплінарне занурення дасть змогу зрозуміти феномени, які охоплюють одразу кілька сфер материнства. Результатом такого підходу можна вважати створення колективних монографій, наприклад «The Different Faces of Motherhood» за редакції B. Birns, D.F. Nay, «The Development of Attachment and Affiliative systems» за редакції R.N. Emde и R.J. Harmon, «Psychological Aspects of a First Pregnancy and Early Postnatal Adaptation» за редакцією Pauline M. Shereshefsky, Leon J. Yarrow та інші. В останній із перелічених монографій автори виокремили близько 700 факторів, які згруповано у 46 шкал, що характеризують адаптацію жінки до періоду вагітності та раннього періоду материнства (біографія, сімейний та соціальний стан, особистісні якості, зв'язок із особливостями дитини і т.д.) [52].

Взаємодія та зв'язок між матір'ю і дитиною дуже інтимний. Спочатку він регулюється філогенетичними та біологічними механізмами та інстинктами, які протікають безсвідомо. Якщо сфокусувати увагу дослідників на ці процеси, то можна зрозуміти людську природу краще і зрозуміти, яким чином можна здійснювати ефективні інтервенції з метою корекції та покращення материнсько-дитячих стосунків. Це може стати кроком для розв'язання зазначених вище суспільних проблем.

Материнство можна розглядати як самостійну реальність, адже структура материнської поведінки, її розвиток та зміни - це важливий процес, який має вирішальний вплив на дитину. Дослідження материнства розглядається з біологічної (умови та фактори індивідуального фізіологічного розвитку людини) та психосоціальної (психофізіологія, психологія материнства, психолого-педагогічні аспекти вагітності) точок зору [14]. Психосоціальний феномен материнства розглядається на таких засадах:

- 1) материнство як забезпечення умов для розвитку дитини;

2) материнство як частина особистісної сфери жінки.

Концепція материнства Г.Г. Філіпової відображає ідею суб'єктності матері та дитини [22]. Материнство розглядається у більшій мірі як особлива потребова-мотиваційна сфера психології жінки, що формується протягом усього життя.

Г.Г. Філіпова виділяє три змістові блоки:

- 1) потребова-емоційний (поетапний розвиток потреби бути в емоційному контакті з дитиною, потреба охороняти та піклуватись, що виникає через рефлексію материнських переживань);
- 2) операціональний блок (операції по догляду та спілкуванню з дитиною, що мають специфічне емоційне забарвлення, яка надає операціям характеристики стилю: обережність, м'якість, бережливість, специфіку вокалізації та міміки);
- 3) ціннісно-смісловий блок (ставлення до дитини як до самостійної цінності, цінність материнства як стану «бути матір'ю»).

Г. Г. Філіпова зазначає, що ціннісно-смісловий блок постійно наповнюється потребами та способами їх задоволення, що є однією з основних особливостей материнської сфери жінки. За такої тези можна стверджувати, що існують певні культурні моделі материнства, які орієнтують жінку на відповідний конкретно-культурний варіант особистості дитини. Таким чином формується «онтогенетичний шлях до моделі» - система сімейного та традиційного (суспільного) виховання, культурні моделі материнства, сім'ї та дитинства [23].

Р. В. Овчарова називає одним із факторів розвитку материнської сфери особистісну зрілість матері. Це системне утворення, яке включає особистісні компоненти (відповідальність, активна життєва позиція, сформовані ціннісні орієнтації, адекватне розуміння себе, автентичність, прагнення до самопізнання, самореалізації та розвитку, здатність робити вибір та будувати зрілі особистісні стосунки) та батьківські (прийняття внутрішньої позиції матері, свідома відповідальність за виховні дії, вміння бути гнучкою у побудові стосунків з дитиною, батьківська любов як найвищий прояв батьківських почуттів) [21].

Материнство - якісно нова соціальна ситуація, у яку потрапляє жінка. З'являється новоутворення у сфері самопізнання жінки, яка тепер стала матір'ю - смислове переживання материнства. На думку О.А. Тетерлевої та С.О. Мірюнової материнство як якісно нова ситуація розвитку жінки запускає процес інтеграції власних життєвих задач та задач розвитку дитини, яка входить у її світ [17]. Спочатку цей процес важко піддається контролю з боку жінки та викликає нові переживання, що наповнюють внутрішній психологічний простір матері. З часом вона отримує досвід взаємодії з дитиною і вчиться розуміти та осмислювати свої переживання. Смислове переживання материнства - те новоутворення, яке дозволяє жінці самостійно контролювати процес інтеграції амбівалентних переживань, що супроводжують розвиток материнсько-дитячих стосунків та сформуванню свідомий вибір материнської позиції та стратегії батьківської поведінки.

Усі дослідження батьківського, зокрема материнського, ставлення до дитини говорять, про те, що емоційне ставлення матері, форми його проявів, способи надання підтримки значно відрізняються у різних матерів. Все це дозволяє зробити припущення, що материнство не є повністю вродженим механізмом. Акцент на материнському інстинкті як на найбільш значимій складовій психологічної готовності до материнства викликає сумніви [14]. Інстинктивна поведінка – чітко закріпленні в наслідуванні поведінкові форми. Можливість кардинального порушення процесу материнства свідчить про те, що інстинкт не відіграє вирішальної ролі в поведінці матері. Акцент на інстинкті відводить увагу від проблеми власної активності жінки в рішенні стати матір'ю або відмовитись від материнства. При такому підході зберігається пасивність особистості, а її вибір стає результатом зіткнення різних сил, залишаючись не пов'язаними з активністю самої особистості. Материнство – це одна із соціальних жіночих ролей, тому навіть якщо потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі, суспільні норми і цінності мають вирішальний вплив на прояв материнського ставлення.

1.2 Задоволеність батьківською (материнською) роллю. Реалізація материнської / батьківської ролі у контексті психологічних особливостей підліткового віку

Концепт батьківства можна означити як синтез суб'єктивних та об'єктивних репрезентацій людини, які пов'язані зі стосунками між дитиною та людиною, яка ідентифікує себе як матір чи батька цієї дитини. На феноменологічному рівні концепт батьківства - це внутрішня історія про всі аспекти виховання конкретної дитини: почуття, ставлення, очікування, досвід, конфлікти та переконання з минулого та теперішнього. Батьки створюють, а потім доповнюють уявлення про себе як батька/матір через багаточисельні взаємодії з дитиною та почуття, які виникають під час таких дій: відчуття суму, гордості, розчарування, фрустрації, злості, полегшення, заплутаності, тощо [50].

Образ Я-матір унікальний, адже кожен вкладає туди свої особливі сенси, пов'язані з дитиною. Від моменту народження матері починають сприймати та оцінювати, як вони виконують такі базові батьківські функції, як годування, одягання, захист, навчання та заспокоєння. Минулий досвід свого власного дитинства та образи своїх батька та матері, їхнього виховання та ставлення виконують роль ресурса, з якого можна взяти певні поведінкові моделі, щоб створити власне розуміння того, яка жінка у ролі матері.

Багато авторів досліджували батьківство як концепт особистості, але вони використовували різні терміни та формулювання для передачі основної ідеї. Тереза Бенедек називала це «материнською впевненістю у собі»; Ненсі Чодороу писала про «досвід особистості у стосунках із дітьми»; Рубін обговорював «набуття материнської ролі»; Лейфер та Людінгтон-Хоу використовували терміни «материнські почуття»; Ньюбергер писав про «батьківську усвідомленість» [цит. за: 33, 51, 44, 49]. Більш сучасне дослідження Мейн, Каплан та Кассіді сфокусоване на моделях прив'язаності та виховних фігурах. Усі ці дослідження об'єднуються кількома феноменам, які є базовими для

батьківської концепції. Важливо, що дослідження розглядають батьківську концепцію в межах материнства.

Чодороу надає перевагу вивченню материнства як психологічної ролі, замість соціологічної чи соціальної. Вона висуває думку, що соціальні норми дуже впливають на материнство і ніхто не може змусити жінку їм підкорятись, допоки вона сама на свідомому чи несвідомому рівні не погодиться [33]. Також було зазначено, що материнські почуття - невід'ємна частина жіночої самоідентифікації, вони сприяють інтерналізації материнських якостей.

Як і Чодороу, Тереза Бенедек наголошує на важливості батьківських стосунків власних батьків як на основному факторі розвитку батьківської самооцінки. Процес інтеграції материнства як комплексу пов'язане з позитивною самоідентифікацією з власною матір'ю. Інакше кажучи, позитивний досвід материнсько-дитячих стосунків у жінок сприяє швидшій адаптації до ролі матері у дорослому житті [29]. Основними перешкодами у процесі материнської самоідентифікації вважають нерозв'язані конфлікти на стадії психосексуального розвитку особистості, а також труднощі у власне виконанні материнських функцій. Бенедек досліджує батьківські самопочуття та самоставлення. Вона стверджує, що базове почуття впевненості у матері розвивається, починаючи з успішного досвіду вигодовування та турботи про дитину. З часом до цього додається присвоєння почуття глибокого задоволення дитини від насичення та контакту з людьми. Мати, яка споглядає посмішку своєї дитини сприймає її як винагороду, а плач - як покарання, тому материнська концепція розширюється «через винагороджувальну інтроєкцію: хороша, задоволена дитина = хороша матір, хороша Я» [29]. Підхід Бенедек включає аналіз перешкод та труднощів у батьківстві, які можуть сприяти утворенню негативної я-концепції. Особистість матері зазнає змін, тому що матір свідомо чи несвідомо переживає її власні процеси розвитку під час чисельних моментів споглядання та догляду за дитиною, яка росте.

Коли діти успішно проходять стадії розвитку, батьки свідомо чи несвідомо звертаються до свого минулого досвіду. Такі психологічні травми, як насилля,

хронічні непродуктивні патерни, негативне ставлення, яке не було опрацьовано - усе це може стати «привидом з минулого», який переслідує та сковує батьків. Бенедек наголошує, що роль минулих стосунків - така ж вирішальна, як і вклад, який робить матір та дитина у стосунки сьогодні.

У статті Фрайберга, Адельсон та Шапіро, яка вже стала класикою, описується схожий концепт – «привиди у дитячій» [38]. Як і Бенедек, ці автори вкладають у поняття привидів батьківства невіршені дитячі травми. На думку вчених, опрацювання цих емоційних проблем можуть підсилити батьків емоційно. З допомогою терапевта матір чи батько, які відчувають вплив ранніх травм, можуть краще зрозуміти себе і тому будуть більш свідомо та глибоко брати участь у розвитку своєї дитини.

Чодороу, Бенедек та Фрайберг зверталися до персональної історії історії жінки, акцентуючи увагу на ідентифікації з власною матір'ю, а Рубін фокусувалась на впливі соціальних та міжособистісних чинників на батьківське відчуття Я. Вона виокремила важливі соціально-психологічні процеси, які сприятливо впливають на готовність жінки до материнства [51]. Соціальне Я жінки найбільш гостро проявляється у період вагітності. Доприкладу, жінка у період вагітності стає чутливою до всіх думок та упереджень, які висловлюють інші вагітні жінки, матері щодо материнської ролі, поведінки, ставлення, зовнішності, думок та пересторог. Це процес свідомого та несвідомого моделювання, під час якого когніції є більш активними у формуванні батьківського Я, ніж емоції.

Рубін висловлює думку, що з часом вагітна жінка свідомо чи несвідомо обирає ті образи материнства, які найкраще підходять їй. Ці образи визначають її як матір та направляють її поведінку. Жінка таким чином формує ідеальне материнське Я.

Рубін описує 5 соціально-психологічних операцій, які мають найбільше впливу на формування материнського Я:

- 1) мімікрія поведінки інших матерів;
- 2) «програвання» певних материнських якостей;

- 3) фантазії щодо обраних характеристик;
- 4) інтерналізація (присвоєння) більш тривалих та особистісно близьких образів.

Мейн з колегами, базуючись на психоаналітичній теорії, підкреслює роль внутрішніх процесів (операцій), на яких тримається батьківська ідентичність. Для дослідження батьківських моделей прив'язаності вони опитали батьків про їхні стосунки з батьками у дитинстві: чи були їхні потреби задоволені, яким чином вони отримували батьківську увагу та піклування - іншими словами, які моделі батьківської поведінки у них було сформовано. За результатами дослідження - моделі прив'язаності і афективні, і когнітивні. Більше того, було знайдено кореляцію між домінантною моделлю прив'язаності у батьків та у їхніх дітей у майбутньому. Надійний рівень прив'язаності у батьків формує надійний рівень прив'язаності у дітей [49].

Ньюберг пропонує шкалу для виміру та опису когнітивних аспектів батьківської концепції. Ньюберг описує базові структури, які впливають на батьківські ролі - на їхній розвиток, зміни, на поведінку. Є два виміри батьківської свідомості: вимір перспективності та моральний вимір. Рівні батьківської свідомості за Ньюберг відповідають стадіям морального розвитку за Кольберг. Найвищий четвертий рівень описує батьків, які найбільше усвідомлюють значення почуттів та відкритої комунікації щодо потреб для батьківсько-дитячих стосунків. На цьому рівні батьки досить гнучкі, не відстоюють закостенілі поняття та жорсткі рамки. Найменша вірогідність зустріти таких батьків у групі аб'юзивних, таких, що ображають дитину. Ньюбергер використовує схему для класифікації рівнів когнітивно-морального розвитку батьків, але ще не виокремлює ідею про батьківське Я чи відчуття себе як матері/батька [49]. Тим не менш, запропоновані рівні були створені, базуючись на виховній ідеології та відповідають безпосередньо батьківській поведінці і допомагають відрізнити аб'юзивних та не-аб'юзивних батьків.

Брункель, Крічтон та Егеленд наголосили на центральній ролі батьківської свідомості, інсайту та розуміння батьківської ролі. Результати їхнього

дослідження показали, що рівень розуміння матерями стосунків із дітьми пов'язаний з відповідним рівнем материнської турботи. Ті матері, які не нехтували дитиною та не ображали її виявились найбільш здібними у розуміння своїх власних психологічних потреб та потреб дитини, у вмінні тримати баланс між своїми потребами та потребами інших, вони розуміють усі амбівалентність та складність батьківської ролі [32].

У основі навички будувати стосунки лежить здатність матері інтегрувати досвід вагітності та народження дитини в її загальний життєвий досвід та відчуття себе. Важливість материнської здатності до інтеграції нового досвіду, який Піаже назвав асиміляцією, також вивчалась у клінічних дослідженнях батьків хворих дітей та дітей з обмеженими можливостями, які проводили Мінтзер, Альс, Тронік та Бразельтон (1984). Вони описали вплив народження хворої дитини, або дитини з фізичними вадами на самооцінку батьків. Найчастіше такі діти не відповідали батьківським внутрішнім очікуванням та бажанням; навіть саме народження інколи стає подією, яка кидає виклик батьківській самооцінці. Автори зазначають, що таким батькам необхідно «перебудувати» позитивну самооцінку та розвинути здорове батьківське Я, якщо вони хочуть мати з дітьми успішні та адекватні стосунки [48].

Таким чином необхідність батьків сформулювати та зберегти батьківську Я-концепцію може бути виражена через такі компоненти, як:

- сила батьківського еґо (здатність спостерігати та розпізнавати почуття, здатність диференціювати себе від іншого);
- опрацювання дитячих конфліктів з минулого, особливо тих, які пов'язані з материнською ідентифікацією та інтроекцією;
- позитивні моделі прив'язаності;
- здатність інтегрувати минулий та теперішній досвід у структуру особистості.

Ці компоненти поєднуються та взаємодіють між собою, створюючи збалансовану батьківську Я-концепцію. Але за Бельським (1984) ці якості - не єдині у моделі батьківства.

Бельський додає ще два чинники до вищезазначених, які також визначають батьківську Я-концепцію - власне дитина та соціум. Батьківська роль розглядається як «буферна система», яка регулює та нівелює негативний вплив будь-якого чинника та підсилює інші. Дитина з високим рівнем резильєнтності та адаптивності може нівелювати вплив поведінки матері, з якою погано обходились у дитинстві. Міцний шлюб може стати підтримкою та надати впевненості батькам, якщо дитина проблемна [28].

Сильна сторона роботи Бельського щодо визначення батьківства полягає у тому, що він підкреслює вплив соціальних зв'язків, які оточують батьків та дитину. Емоційна підтримка від членів родини - важливий соціальний фактор, який пов'язаний з позитивним батьківським функціонуванням, включно з батьківською самооцінкою [50].

Вплив власне дитини на батьківство теж значний: починаючи зі статі та зовнішності дитини, порядку народження, присутність якихось вад, темперамент, дата народження та стан здоров'я. Передбачувані, чуйні, «зрозумілі» діти, чий стиль поведінки відповідає батьківському посилюють відчуття компетентності батьків. У процесі розвитку дитина виробляє власний стиль, манеру, з якою вона вирішує вікові задачі; манера теж має вплив на ставлення батьків до дитини та формування батьківської ролі [39].

Отже, здається, жоден автор не зміг вичерпно дослідити феномен батьківської Я-концепції, його походження, виміри. Хоча велика кількість дослідників, зокрема й ті, про кого було згадано вище, визнають важливість ролі батьків та її вплив на батьківсько-дитячі стосунки. Вважається, що ефективними батьками є ті, хто добре оцінюють себе у ролі батьків та усвідомлюють повноту батьківської ролі.

Батьківська концепція впливає на ставлення та сприйняття дитини, на прийняття виховних рішень [46]. Наприклад, такі негативні думки як «Я - некомпетентна(ий) матір/батько», «я не можу піклуватися про свою дитину належним чином», «мою дитину заберуть у мене» здебільшого спонукають зануритись у власні особистісні конфлікти, а не приділяти належну увагу

потребам дитини. Є емпіричні дослідження, результати яких доводять, що моделі батьківства та батьківської поведінки здебільшого повторюються їхніми дітьми у майбутньому [46].

К. Дж. Коскі та Л. Стейнберг у 1990 році провели дослідження, яке стосувалось задоволеності материнською роллю у жінок середнього віку. Це дослідження доводить існування зв'язку між різноманітними факторами, які стосуються віку, особистісних якостей, задоволенням шлюбом та задоволенням батьківською (материнською) роллю [42]. Комплексне розуміння соціальної ситуації та ситуації в сім'ї дає можливість оцінити, як жінками сприймаються стосунки з дітьми в цьому контексті.

Було висунуто кілька гіпотез, серед них припущення, що чим інтенсивніше, складніше жінка переживає середній вік, тим менше вона задоволена материнською роллю. Зниження рівня задоволення може вплинути не тільки на особистісні зміни самої жінки, а й родини, дитини. Матері середнього віку можуть відчувати цей період як час втрати контролю, а не як час прийняття нової ролі та трансформації родинних стосунків. Зміни у батьківській ролі можуть здаватись непосильними та обтяжливими. Інші дослідження припускають, що материнська ідентичність у середньому віці також може негативно вплинути на задоволення шлюбом [38].

Дослідження Коскі та Стейнберг спростовують гіпотезу, щодо впливу статі дитини на задоволення материнською роллю. Одне з можливих пояснень цього - динаміка виховання хлопців та дівчат у підлітковому та юнацькому віці має більше спільного, ніж відмінностей, що робить роль статі не такою важливою [42].

Матері, які відчувають психосоматичні чи соматичні симптоми повідомляють про знижений рівень задоволення батьківством, порівняно з матерями з меншою кількістю таких симптомів. Інколи такий симптом, як головний біль може негативно вплинути на рівень задоволеності батьківством, оскільки спричиняє перенаправлення енергії на проблеми, які особистість

пов'язує з материнством. З іншого боку, до таких симптомів можуть призвести проблеми чи погіршення у стосунках з дітьми [47].

Також зазначається, що задоволення шлюбом може пом'якшити протікання особистісних криз розвитку жінки і таким чином утримати адекватний рівень задоволеності материнством. Особливо це помітно у матерів середнього віку: чим вищий рівень задоволеності шлюбом, тим вищий рівень задоволеності материнською роллю [47]. Можливо, задоволення та відчуття повноцінності в одній сфері сімейної системи передається й на інші, наприклад на материнство. Підтримка, яку жінка отримує від партнера може позитивно вплинути та сприяти змінам на краще у особистісному плані й зробити їх не такими обтяжливими.

1.3 Самооцінка та ставлення до себе як до матері у контексті задоволеності материнською роллю у матерів підлітків

Літературні джерела зазначають, що для багатьох жінок роль матері психологічно тісно переплітається з ідентичністю. Велика кількість досліджень підкреслює важливість та спорідненість материнства та жіночої ідентичності [38]. Для більшості жінок бути матір'ю необхідно для повного задоволення життєвих цінностей; це є центральним стержнем у почутті само-вартісності. Доприкладу, чоловіки здебільшого самоідентифікуються як годувальники родини, аніж як батьки [37].

Теорія ідентичності зазначає, що руйнування найбільш близьких, центральних рольових ідентичностей особистості сприймається більш болісно психологічно, аніж руйнування менш близьких [41]. Оскільки жіноча ідентичність тісно пов'язана з роллю матері, то у разі сприйняття материнства як поразки чи провального досвіду, самооцінка буде низькою. З іншого боку, чоловіча ідентичність тісно пов'язана з професійною роллю, а тому невдача в батьківстві не буде такою загрозливою, як для жінки, а отже менше відобразиться на самооцінці.

Материнська самооцінка досліджується теоретично та клінічно. Концепт материнської самооцінки складається з багатьох факторів: здоров'я дитини, материнського сприйняття здоров'я дитини, особистісних характеристик чада. Найбільше уваги приділяється саме сприйняттю стану здоров'я та поведінці.

Материнська самооцінка - необхідний компонент материнства. Вона слугує медіатором біопсихосоціальних факторів та чинників впливу, які впливають на виконання материнської ролі. Останні дослідження доводять, що здоров'я дитини, материнське сприйняття здоров'я дитини, поведінка дитини, соціальна підтримка - основні чинники, які мають вплив на самооцінку матері [47].

Для того, аби дослідити материнську самооцінку, перш за все необхідно уточнити та операціоналізувати саме поняття та супутні до нього терміни, конструкти. Систематичне дослідження поведінки матерів підвищило рівень семантичної плутанини в термінах, що стосуються материнської концепції: материнська Я-концепція, материнська впевненість у собі, материнська самооцінка. Ця плутанина показує теоретичні та методологічні проблеми у розумінні та розрізненні материнської самооцінки та супутніх концептів. Щоб уточнити, материнська Я-концепція репрезентує абсолютність індивідуальності, з якою особистість себе ідентифікує [49]. Впевненість відповідає здатності робити щось; когнітивний процес пов'язаний з самооцінюванням. Самооцінка включає не лише процес когнітивного оцінювання, а й афективну цінність (таку, як гордість чи сором), яка стосується самооцінювання [10]. Отже, материнська самооцінка розглядається як цінність, яку жінка надає собі як матері. Материнська самооцінка може впливати на загальну Я-концепцію позитивно, підживлюючи позитивний рівень самооцінки загалом [8].

Із описаних вище джерел стало відомо, що материнська самооцінка залежить від різних факторів, які стосуються як самої жінки, так і дитини. Наприклад, проводячи дослідження на вибірці матерів здорових новонароджених, МакГрат знайшов, що важливим для материнської самооцінки є не тільки об'єктивний стан здоров'я дитини, а й суб'єктивне сприйняття матері

[47]. Більше того, материнське сприйняття було єдиним і найбільш точним показником, який міг передбачити рівень самооцінки у матерів, які народили у термін та передчасно. Цей показник не залежав від ступеня медичного ризику, у якому опинилась дитина. Клінічно ці знахідки доповнюють твердження, що народження здорової дитини - першочергово важлива потреба як для матерів, так і для медичного персоналу. Об'єктивна оцінка стану дитини дає можливість матері зрозуміти свої почуття та сформулювати власну думку про себе як про матір [47]. Неонатальний ризик зазвичай розглядають у рамках гестаційного віку, ваги при народженні та первинної діагностики [47]. Індекс здоров'я новонародженого використовують медичні працівники, щоб правильно доглядати за дитиною, проте самооцінка матері може більше залежати не від медичного ризику, а від її власного сприйняття ситуації (наприклад, якщо вона народила нездорове немовля) [44].

Поведінка дитини має одночасно прямий та опосередкований вплив на самооцінку матері. Деякі поведінкові аспекти, а точніше ті, що стосуються більш організованої автономності, корелюють із вищими рівнями самооцінки. Чим більше дитина може зберігати психологічну стабільність, проявляти організовану поведінку, бути спокійною та передбачуваною - тим вища самооцінка матері. Шеа описує опосередковані, непрямі впливи дитячої поведінки на материнську самооцінку, де поведінка дитини пов'язана з самооцінкою матері через стан здоров'я дитини. Ті матері, чії діти були здоровими та показували високі результати за медичними тестами та дослідженнями, мали вищу самооцінку [53].

Доприкладу, деякі фізіологічні особливості новонароджених можуть сприйматись матерями як характеристики темпераменту; психологічна стабільність та передбачуваність поведінки можуть як підтримати, так і занизити самооцінку матері. Як клінічний приклад можна розглянути ситуацію, коли у немовляти природно змінюється колір шкіри - тоді матері здебільшого описували дітей як «норовливий/а», «з характером», хоча цей процес всього лише біологічний [48].

Демографічна, соціоекономічна ситуації, освіта матері - це часткові змінні, які також вивчались у контексті впливу на материнську самооцінку, проте зв'язки виявились дещо противоречивими. Наприклад, підтримка родини за результатами досліджень виявилась міцно пов'язаною із самооцінкою матері [53], але соціальна підтримка від партнера не мала такої кореляції [47]. Це свідчить про те, що на відміну від очевидних зв'язків материнської самооцінки та характеристик дитини, такі змінні, як демографічна та соціальна підтримка потребують подальшого дослідження [47].

Самооцінка матері може розглядатись як цінність, якою жінка наділяє себе як матір. Материнська самооцінка більше досліджена теоретично, і, на жаль, дані щодо клінічних досліджень чи практичного використання досить обмежені. Серед багатьох детермінант самооцінки персональні змінні (наприклад, суб'єктивне сприйняття матері, характеристики та особливості дитини) частіше досліджуються на практиці, ніж демографічні змінні (соціальний, економічний статус).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Материнство – складний феномен, який має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. Материнство не забезпечується повністю вродженими механізмами, воно містить у собі біологічне прагнення до материнства, що перетворене інтеріоризованими соціальними нормами. На сучасному етапі материнство аналізується з точки зору особистісного розвитку жінки, психологічних і фізіологічних особливостей різних періодів репродуктивного циклу. Материнство визначає унікальну ситуацію розвитку самосвідомості жінки, стає етапом переосмислення батьківської позиції з власного дитячого досвіду, періодом інтеграції образу матері і дитини.

У більшості досліджень самооцінка матерів вивчається у контексті необхідних навичок для догляду за дитиною. Проте теоретичні детермінанти спонукають до більш детального розгляду та дослідження почуттів власне матері. Статус материнських почуттів та сприйняття (наприклад почуття гордості, зніяковіння, страху) має бути досліджений більш детально. Також майбутні дослідження можуть бути спрямовані на встановлення зв'язків між самооцінкою та прив'язаністю.

Розділ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ МАТЕРИНСЬКОЮ РОЛЛЮ У МАТЕРІВ ПІДЛІТКІВ

2.1 Завдання, дизайн та методи дослідження

Аналізуючи літературні джерела, вітчизняні та зарубіжні дослідження, ми дійшли висновку, що самооцінка матерів підлітків у контексті задоволеності ними своєю материнською роллю потребує додаткового вивчення. Контекстне поле, смислові та нарративні категорії матерів підлітків мають свої особливості. Базуючись на досвіді інших вчених, ми можемо зробити припущення, що самооцінка матері змінюється, трансформується з часом. Якщо взяти до уваги соціальну ситуацію жінки, яка має дитину-підлітка, то стане зрозуміло, що вона відрізнятиметься від ситуації, коли жінка лише стає матір'ю. Різниця в соціальних ситуаціях, у досвіді та статусі може спричинити метаморфози, які цікаво дослідити.

Для того, аби широко розглянути питання самооцінки у жінок, що є матерями підлітків, ми розробили дане дослідження. Використовуючи комплекс нарративних та тестових методик, ми зможемо глибше дослідити почуття матерів та зрозуміти їхню самооцінку: передумови, досвід, проблеми та переживання, які пов'язані з материнством.

На практиці ми часто зіштовхуємось із кризами та негативізмом з боку жінок через проблеми у вихованні дітей, особливо якщо це діти підліткового віку. Оскільки материнство спричиняє певне ототожнення матері зі своєю дитиною, то інколи жінка сприймає поведінку підлітка як продовження власного Я. Часто матері відчувають напругу та дискомфорт, безсилля, коли зіштовхуються із неочікуваними діями, вчинками підлітків. Оскільки саме у цей період у дітей відбувається реорганізація психічних процесів, гормональне переналаштування, зміни у провідній діяльності, - то це може мати складні наслідки і для батьків. Можна сказати, що підлітковий період - це виклик для всієї родини. Через брак інформації, та деколи, і внутрішнього ресурсу, матері

можуть відчувати пригніченість та безпорадність, що певно має відобразитись на самооцінці себе яка матері та себе загалом.

У той же час, для багатьох жінок досягнення дітьми підліткового віку асоціюється із свободою, адже дитина стає більш самостійною і не потребує такого ж включення з боку батьків, як у ранньому дитинстві. Якщо пубертатний період протікає спокійно та передбачувано, якщо матері вдалось встановити із дитиною адекватну комунікацію та стосунки - оцінка себе в ролі матері може бути стійкою та високою. Цікаво, що кожна матір - унікальна особистість, а значить у період підліткового віку дитини матиме неповторні реакції, почуття та думки. Результати дослідження можуть показати, як саме самооцінка жінки змінюється з настанням підліткового віку у дитини, які механізми можуть підтримати внутрішній ресурс, а які навпаки, знизити відчуття самоцінності та вартісності як матері.

Для проведення нашого дослідження було обрано кілька методик, серед них:

- 1) Опитувальник материнського ставлення В.В. Волкової;
- 2) Методика «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; Модифікація Т.В. Румянцевої);
- 3) Наративний портрет «Мій підліток» (авторська методика).

Методики було обрано таким чином, щоб можна було дослідити ставлення до материнства, самооцінку себе як матері, самоствавлення та самооцінку в цілому та стосунки з підлітком і те, яким чином вони впливають на самооцінку жінки, наскільки материнство важливе і яка його роль у житті матері.

Опитувальник материнського ставлення В.В. Волкової

Опитувальник призначений для виявлення рівня сформованості ставлення до материнства, яке розглядається авторкою як цілісна система індивідуальних вибіркових, свідомих позицій, що лежить в основі жіночого Я особистості [7]. Рівень сформованості материнського ставлення дозволяє визначити зрілість і компетентність материнства. Методологічною основою опитувальника є психологічна концепція суб'єктивних ставлень особистості В.М. Мясіщева.

Система суспільних відносин, у яку виявляється включеною кожна людина з моменту свого народження й до смерті, формує суб'єктивні ставлення до всіх аспектів дійсності (і до материнства). В.М. Мясіщев виділяє 9 параметрів суб'єктивних ставлень особистості. На основі теорії суб'єктивних ставлень Волковою В.В. був розроблений опитувальник для вивчення материнського ставлення (ОМС). У методиці виокремлено 10 ознак, що стосуються різних сторін ставлень жінки до материнства. Ці 10 ознак поділені на 3 рівні залежно від рівня сформованості материнського ставлення.

Базовий - I рівень сформованості материнського ставлення – номери шкал в опитному аркуші 1, 2, 3, 4:

- модальність - якісне ставлення до материнства (може бути позитивною, негативною, амбівалентною);
- інтенсивність розвитку ставлення - сила, виразність ставлення;
- широта ставлення (багатство або вузькість) - сукупність параметрів взаємодії з дитиною;
- стійкість – стабільність ставлення.

Похідний – II рівень сформованості материнського ставлення - номери шкал в опитному аркуші 5, 6, 7, 8, 9:

- домінантність ставлення - пріоритет материнства порівняно з іншими сферами життя жінки;
- когерентність ставлення - внутрішня зв'язаність, гармонійність, цілісність всієї системи ставлень особистості матері;
- емоційність - рівень насиченості ставлень;
- інтелектуалізація, принциповість ставлень - опосередкованість соціально-культурними нормами, принципами, законами;
- активність ставлення - внутрішній потенціал і активність особистості матері в питаннях виховання й розвитку дитини;

Вищий – III рівень сформованості ставлення - (в опитному аркуші – шкала 10): ступінь усвідомленості ставлень - усвідомлена готовність до освоєння нової соціальної ролі; ступінь відповідальності за народження дитини.

Цю методику було опрацьовано та адаптовано до умов дослідження експертною комісією у складі трьох осіб: Чернобровкіної В.А., Чернобровкіна В.М. та авторки цього дослідження - Діденко М.О. Оскільки методика Волкової фокусується здебільшого на ранньому періоді материнства, то шкали, що вивчають інтенсивність розвитку ставлення, активність ставлення та ступінь усвідомленості ставлень було вилучено. У результаті було запроваджено такі зміни:

- 1) вилучено шкали №2, №9 та №10 (інтенсивність розвитку ставлення - сила, виразність ставлення; широта ставлення (багатство або вузькість) - сукупність параметрів взаємодії з дитиною; активність ставлення - внутрішній потенціал і активність особистості матері в питаннях виховання й розвитку дитини; ступінь усвідомленості ставлень - усвідомлена готовність до освоєння нової соціальної ролі; ступінь відповідальності за народження дитини відповідно);
- 2) додатково із затверджених шкал вилучено питання №3, №13, №23, №33, №43, №53, №84;
- 3) скориговано питання №5, №21, №25, №27, №34, №41, №44, №54, №71, №74;
- 4) трансформовано ключ до обробки відповідей;

Таким чином для подальшого використання у дослідженні було сформовано такі шкали:

- модальність - якісне ставлення до материнства (може бути позитивною, негативною, амбівалентною) - 8 тверджень;
- широта ставлення (багатство або вузькість) - сукупність параметрів взаємодії з дитиною - 2 твердження;
- стійкість – стабільність ставлення - 7 тверджень;
- домінантність ставлення - пріоритет материнства порівняно з іншими сферами життя жінки - 9 тверджень;
- когерентність ставлення - внутрішня зв'язаність, гармонійність, цілісність всієї системи ставлень особистості матері - 9 тверджень;

- емоційність - рівень насиченості ставлень - 9 тверджень;
- інтелектуалізація, принциповість ставлень - опосередкованість соціально-культурними нормами, принципами, законами - 9 тверджень.

Методика “Хто я?” (М. Кун, Т. Макпартленд; Модифікація Т.В. Румянцевой)

Тест М. Куна і Т. Макпартленда був створений для вивчення установок індивіда на себе і широко використовується для виявлення змістовних характеристик ідентичності: перш за все когнітивних, а також ціннісно-мотиваційних, афективних, поведінкових [9]. Методика М. Куна і Т. Макпартленда в літературі має різні позначення: «тест установок особистості на себе» або «тест 20 висловлювань», «тест двадцяти тверджень на самоствавлення», тест «20 відповідей», опитувальник «Хто я?» і т.д.

Методика являє собою вільний самоопис з наступною контент-аналітичною обробкою, тобто відноситься до методів нестандартизованих самозвітів, що мають свої плюси (можливість аналізувати самоопис і самоствавлення, виражене мовою самого суб'єкта) і мінуси (складність самоопису, неоднозначність інтерпретації).

Незважаючи на простоту, тест двадцяти тверджень є одним із найпопулярніших методів дослідження різних аспектів і видів ідентичності. Так, за допомогою даної методики досліджуються статеві, гендерні, вікові, етнічні (національні), сімейні, професійні, особистісні та інші самоідентичності. Доступність процедури тесту робить можливим його застосування не тільки в дослідницьких, а й у психотерапевтичних, корекційних цілях. Різні модифікації методики використовуються у практиці консультування і роботи тренінгових, психотерапевтичних груп.

Автори тесту зазначають, що питання «хто я?» є питанням, яке логічно пов'язане з тим, як себе ідентифікує індивід, тобто з соціальним статусом і тими рисами, які, на його думку, пов'язані з цим. «Прохання повідомляти подібні

характеристики так, «як ніби відповідаєте лише самому собі», спрямована на виявлення загальних установок на самого себе, а не на окремі специфічні установки, які можуть штучно бути пов'язаними з тестовою ситуацією або виникнути під впливом експериментатора. Вимога тесту дати двадцять висловлювань про власну ідентичність, походить із визнання дослідниками складної і багатоаспектної природи індивідуальних статусів, а також із їхнього інтересу до питання про те, чи пов'язаний порядок відповідей із статусом індивіда в суспільстві і до проблеми дослідження діапазону установок особистості» [9].

Дослідники вважають, що формулювання, запропоновані досліджуваними, визначають їхнє особистісне Я як певну інтеріоризацію індивідуальної позиції в соціальній системі, а порядок відповідей є відображенням моделі Я-концепції. Такий теоретичний підхід дає підстави припускати, що відмінності в ідентифікації особистісного Я еквівалентні відмінностям у тому, як індивіди в суспільстві пов'язують свою долю з низкою можливих референтних груп.

На думку авторів, дані, отримані за допомогою тесту «20 висловлювань» повністю підтверджують, що люди організовують і спрямовують свою поведінку відповідно до їх суб'єктивно визначених ідентифікацій, тому для передбачення поведінки індивіда необхідно знати його суб'єктивне визначення своєї ідентичності. Особливу увагу в контексті нашого дослідження привертають визначення, що стосуються материнства і материнської ролі. За допомогою цієї методики ми вивчали особливості Я-концепції матерів підлітків. Зокрема, було вираховано частку, яку складають твердження, що стосуються материнської ідентичності.

Наративний портрет “Мій підліток” (авторська методика)

Наративна психологія базується на положенні про те, що сенс людської поведінки виражається більш повно в розповіді людини про себе, оскільки розуміння людиною тексту і розуміння нею себе самої є глибоко суб'єктивним. Людина усвідомлює себе через наратив (оповідання) або безперервну

інтерпретацію, завдяки якій вона виділяє серед власних життєвих подій певні моменти, що мають для неї значення.

Наративні історії відповідають імпліцитним вимогам до будь-якої історії. Побудова історії, наявність певних аспектів індивідуального досвіду впливає на емоційне самопочуття, образ думок і способи дій людини. Self народжується і діє, вже маючи особисту історію. Історія сама по собі, певним чином впливає на життя індивіда й організує його досвід. За оцінкою Г. Уілера, досвід завжди має місце усередині інтерпретованого контексту, тобто всередині історії. У лінгвістичних дослідженнях, присвячених дискурсу, наратив розглядається як один із засобів репрезентації минулого досвіду за допомогою послідовно упорядкованих речень, що передають часову послідовність [12].

Мета наративного портрету – глибоко розкрити материнське Я жінки, дати змогу висловити думки та почуття щодо материнства. До методики було створено перелік опорних питань, які допоможуть направити наратив і структурувати його за темами: питання щодо підлітка та стосунків з ним, питання, що стосуються власне оцінки виконання материнської ролі та питання-роздуми про майбутнє (для того, щоб глибше зрозуміти ставлення жінки до того досвіду, який вона має зараз).

Аналіз наративного портрету відбуватиметься за смисловими категоріями. Необхідно проаналізувати всі отримані дані і виокремити провідні лейтмотиви, теми, які найчастіше зустрічаються у матерів та створюють певне контекстне поле, у якому перебувають саме матері підлітків. Завдяки цьому є можливість розробити тренінг, який може допомогти у вирішенні конкретних запитів та проблем, з якими зіштовхуються жінки у цей період.

Таким чином, було обрано та затверджено три дослідницькі методики, на базі яких проводилась робота. Інтерпретація результатів методик проводилась відповідно до інструкцій та ключів, пізніше зведена за допомогою математичного та контент-аналізу у таблиці.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів досліджень

Вибірку нашого дослідження склали 70 жінок віком від 33 до 54 років, які є матерями підлітків. 90% жінок перебувають у шлюбі, 5,7% розлучені та 4,3% незаміжні. Усі вони проживають на території України. 52,9 % жінок мають двоє дітей, 27,1 % - одна дитина, 15,7% - троє дітей, та по 1,4% мають четверо та п'ятеро дітей. 80% опитуваних мають одну дитину підліткового віку, а 20% - двоє підлітків. Із них 54,3% хлопців та 45,7% дівчат. Межі підліткового віку, зазначені в науковій літературі дуже варіюються відповідно до автора, тому було встановлено вік 11-17 років. Таким чином, 30% підлітків 14 років, 18,6% - 15 років, 15,7% - 11 років, 12,9 % - 13 та 17 років, 11,4% - 12 років та 10% - 16 років. Задля розуміння демографічного контексту було запропоновано вказати свій рівень освіти та матеріального стану. Вищу освіту мають 87,1% жінок, 8,4% мають три вищі освіти і по 1,4% мають базову середню та професійну технічну освіту. Матеріальний стан учасниць дослідження у 55,7% дозволяє купувати дорогі речі, 27% мають достатній рівень, 4,3% мають достатньо грошей на їжу, але не на одяг та 1,4% важко сказати про матеріальний стан.

Для проведення дослідження було створено он-лайн форму, яка розповсюджувалась через соціальні мережі. Учасниці дослідження були проінформовані про мету дослідження та методи. Задля підвищення мотивації до виконання методик було запропоновано отримати авторську презентацію «Підлітки: інструкція до комунікації», яку було надіслано охочим через електронну пошту. Опитування анонімне, імена та особисті дані не збирались, проте у разі бажання отримати подарунок учасниці мали змогу залишити адресу електронної пошти.

2.2.1. Особливості Я-концепції матерів підлітків

Я-концепція матерів підлітків вивчалась нами за допомогою використання методики Куна – Макпартленда «Хто я?».

Відповідно до інструкції методу Куна – Макпартленда “Хто я?” виконали 80% респонденток. До обробки було взято лише ті форми, кількість відповідей у яких налічувала мінімум 9 відповідей з 20. Первинна обробка результатів відбувалась за кількома категоріями: кількість відповідей, кількість позитивних відповідей, кількість негативних відповідей, кількість нейтральних відповідей. До негативних ми відносили ті, що стосуються негативної оцінки себе, своїх навичок, переконань, тощо (наприклад, «я дотошна», «мені здається, я багато пропускаю», «я втрачаю час»). Позитивні - це твердження, які мають відповідне емоційне забарвлення (наприклад, «я щаслива», «мене люблять», «я професіонал»), а нейтральні - ті, що не можна однозначно оцінити, які не виражають яскравого емоційного забарвлення (наприклад, «я люблю квіти», «мені подобається кава», «я жінка»). Відповідно до кількості позитивних, негативних та нейтральних тверджень було оцінено рівень самооцінки: адекватний (26,7%) та знижений (73,3%).

Згідно з отриманими результатами ми мали змогу створити загальний портрет матерів підлітків, які взяли участь у нашому дослідженні.

Частка позитивних, негативних та нейтральних тверджень в середньому по вибірці демонструють загальну тенденцію матерів підлітків до сумнівів та невпевненості (табл. 1). З іншого боку, позитивних тверджень встановлено більше, ніж негативних, проте рівень самооцінки було встановлено, спираючись на відсоткове відношення позитивних, негативних та нейтральних тверджень. Вочевидь, під час виконання даної методики жінки не висловлювались, використовуючи полярні вислови.

Таблиця 1

Кількісні показники типів тверджень про себе, використаних у методиці Куна-Макпартленда матерями підлітків, %

тип тверджень	кількість у %
позитивні	33%
негативні	13%
нейтральні	54%

Далі твердження було відсортовано відповідно до шкали аналізу ідентифікаційних характеристик, які базуються на 7 компонентах-показниках ідентичності. Ми додали 8 компонент - материнське Я, яке включає твердження, що стосуються материнства, стосунків із дітьми, комунікації, ставлення до дітей, тощо. Таким чином позитивні, негативні та нейтральні твердження було розподілено на:

- 1) Соціальне Я - позначення статі, сексуальна роль, навчально-професійна позиція, сімейний стан та родинні зв'язки, етнічно-релігійна приналежність, конфесійна або політична приналежність, групова приналежність (Наприклад: я жінка, я українка, я дружина, я бандерівка);
- 2) Комунікативне Я - дружба або коло друзів, до яких належить людина, спілкування, суб'єкт спілкування, особливості та оцінка взаємодії з іншими людьми (Наприклад: я подруга, я люблю спілкування, я вмю слухати інших);
- 3) Матеріальне Я - опис своєї матеріальної власності, опис рівня матеріальної забезпеченості та ставлення до матеріальних благ, ставлення до зовнішнього середовища (Наприклад: я люблю море, я маю будинок і сад, я люблю квіти);
- 4) Фізичне Я - суб'єктивний опис фізичних даних, зовнішності, фактичний опис фізичних даних, зовнішності, стану здоров'я, уподобання в їжі, звички (Наприклад: я красива, я дітчиця, я люблю шоколад);
- 5) Діяльнісне Я - заняття, діяльність, інтереси, хобі, досвід, самооцінка професійних здібностей, компетенцій, навичок та умінь, знань (Наприклад: я професіонал, я учениця, я люблю читати, я головний бухгалтер);
- 6) Перспективне Я - побажання, наміри, мрії, плани (наприклад: я мрію про світле майбутнє дітей, я хочу у відпустку, я хочу дочекатись онуків);

- 7) Рефлексивне Я - риси характеру, особливості особистості, опис індивідуальної поведінки, емоційне ставлення до себе, глобальні твердження (Наприклад: я нетерпляча, я любов, я люблю себе, я ключ);
- 8) Материнське Я - роль матері, ставлення до материнства, оцінка материнства, стосунки та комунікація з дітьми (Наприклад: я мама, я люблю своїх дітей, я не завжди знаходжу спільну мову з підлітками).

Зазначимо, що твердження, що відповідають материнському Я не розглядались як окрема одиниця, а були додатково відсортовані згідно з провідним мотивом твердження. Також було визначено частку материнського Я, яка в середньому по вибірці склала 14%.

Частка типів Я-ідентичностей досить різноманітна по загальній вибірці (рис. 1). Найбільш популярними та значущими типами виявились рефлексивне Я, діяльнісне Я та соціальне Я. Найменш вираженим типом Я-ідентичності перспективне Я, матеріальне Я та фізичне Я. Порівняльний аналіз типів Я-ідентичності за рівнем самооцінки виявив певні відмінності між типами Я – ідентичностей матерів із адекватним та заниженим рівнем самооцінки (табл. 2).

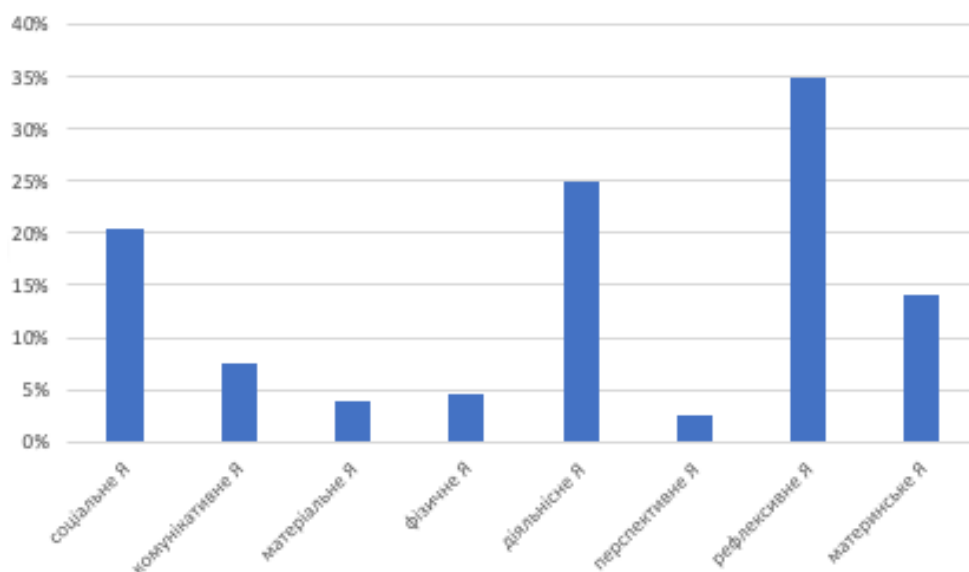

Рис.1 Типи Я-ідентичностей за результатами методики Куна-Макпартленда

«Хто я?»

Таблиця 2

Частка типів соціального Я, комунікативного Я, матеріального Я, фізичного Я, діяльнісного Я, перспективного Я, рефлексивного Я, материнського Я в Я-концепції матерів підлітків відповідно до рівня самооцінки, %

Тип Я-ідентичності	Адекватний рівень самооцінки	Занижений рівень самооцінки
соціальне Я	17%	24%
комунікативне Я	6%	9%
матеріальне Я	3%	5%
фізичне Я	5%	4%
діяльнісне Я	23%	27%
перспективне Я	1%	4%
рефлексивне Я	43%	27%
материнське Я	12%	16%

Порівняльний аналіз дає змогу стверджувати, що між показниками різних складників Я-ідентичності жінок з адекватним та заниженим рівнем самооцінки є певні відмінності. Значна різниця помітна у переважанні соціального Я, діяльнісного Я та матеріального Я у вибірці жінок із заниженим рівнем самооцінки. Частка соціальної Я-ідентичності у вибірці із заниженим рівнем самооцінки значно більше, ніж у вибірці з адекватним рівнем. Це може свідчити про орієнтацію на виконання своєї соціальної ролі та слідування соціальним нормам. Незначна перевага у комунікативному Я, матеріальному Я та перспективному Я. У вибірці жінок із адекватним рівнем самооцінки переважаючим типом Я-ідентичності виявилось рефлексивне Я, що з результатом у 43% має беззаперечну першість. Більше того, у цій вибірці є незначна перевага у фізичному Я, що складає 1%. Дані частки можуть бути співставлені зі шкалами інтелектуалізації (соціальне Я) та домінантності (материнське Я) у подальшому процесі аналізу. За допомогою кореляційного аналізу ми дослідили зв'язки шкали домінантності та материнського Я (табл. 3), інтелектуалізації та соціального Я (табл.4). За описами ці шкали мають спільні характеристики: домінантність – це прояв пріоритизації материнства над іншими сферами життя жінки, а материнське Я показує, якою мірою жінка ідентифікує

себе як матір. Про спільні риси соціального Я та інтелектуалізації ми згадували вище.

Таблиця 3

Кореляційний аналіз показників шкали домінантності та материнського Я

Correlations		Zscore: материнське Я Zscore: домінантність	
Zscore: материнське Я	Pearson Correlation	1	.161
	Sig. (1-tailed)		.118
	Sum of Squares and Cross-products	55.000	8.840
	Covariance	1.000	.161
	N	56	56
Zscore: домінантність	Pearson Correlation	.161	1
	Sig. (1-tailed)	.118	
	Sum of Squares and Cross-products	8.840	55.000
	Covariance	.161	1.000
	N	56	56

Correlations		Zscore: материнське Я Zscore: домінантність	
Spearman's rho	Zscore: материнське Я	Correlation Coefficient	1.000
		Sig. (1-tailed)	.241*
		N	56
Zscore: домінантність	Zscore: домінантність	Correlation Coefficient	.241*
		Sig. (1-tailed)	.037
		N	56

*. Correlation is significant at the 0.05 level (1-tailed).

Аналіз кореляції між шкалами материнського Я та домінантності було проведено за допомогою коефіцієнтів Спірмена та Пірсона. Отримані результати показують незначну кореляцію, проте вона все ж присутня. Це може свідчити про слабкий зв'язок між цими шкалами ($p < 0.1$). Отже, міра самоідентифікації як матері має певну залежність від того, наскільки домінантним є материнство для неї.

Щодо показників інтелектуалізації та соціального Я, то певний зв'язок між ними присутній, проте дещо сильніший, ніж у попередньому випадку. За допомогою коефіцієнтів кореляції Спірмена та Пірсона вдалось встановити, що значної залежності між цими показниками немає ($p < 0.1$).

Кореляційний аналіз показників шкали інтелектуалізації та соціального Я

Correlations

Zscore: інтелектуалізація Zscore: соціальне Я

Zscore: інтелектуалізація	Pearson Correlation	1	.245*
	Sig. (1-tailed)		.034
	Sum of Squares and Cross-products	55.000	13.498
	Covariance	1.000	.245
	N	56	56
Zscore: соціальне Я	Pearson Correlation	.245*	1
	Sig. (1-tailed)	.034	
	Sum of Squares and Cross-products	13.498	55.000
	Covariance	.245	1.000
	N	56	56

*. Correlation is significant at the 0.05 level (1-tailed).

Correlations

Zscore: інтелектуалізація Zscore: соціальне Я

Spearman's rho	Zscore: інтелектуалізація	Correlation Coefficient	1.000	.214
		Sig. (1-tailed)	.	.057
		N	56	56
	Zscore: соціальне Я	Correlation Coefficient	.214	1.000
		Sig. (1-tailed)	.057	.
		N	56	56

Відповідно до «Опитувальника материнського ставлення» В.В. Волкової домінантність ставлення означає пріоритетність материнства у порівнянні з іншими сферами життя жінки. Тобто, респондентки загалом розглядають материнство як важливу сферу, надають їй більшого значення. Ми можемо мати припущення, що концентрація уваги на материнстві, можливо, спонукає до посиленних роздумів і, відповідно, рефлексії, що у свою чергу є причиною самокритики. Інтелектуалізація - показник дотримання суспільних норм, традицій. Надмірне слідування загальноприйнятим правилам та ідеям про виховання може спричинити ефект порівняння та бажання відповідати «стандарту», нормі. Проте результати, отримані в ході інтерпретації даних кожної шкали є у межах середнього рівня, тобто відповідають нормі.

Також для визначення самооцінки було використано дані з наративної методики «Мій підліток», а саме питання, у якому респонденток просили оцінити, наскільки вони задоволені своїм материнством за 10-бальною шкалою, де 1 - абсолютно не задоволена і 10 - абсолютно задоволена. Ми з'ясували, що

середня самооцінка по вибірці складає близько 8,1 балів – достатньо високий рівень. Різниця між балами у вибірках жінок з адекватним рівнем та заниженим рівнем самооцінки не значна.

2.2.2. Особливості материнського ставлення у матерів підлітків

Інтерпретація результатів методики «Опитувальник материнського ставлення» В. В. Волкової показала, що дані, отримані в ході аналізу свідчать про схильність вибірки до гомогенності (табл. 5). Особливо гомогенність проявляється у шкалах широти ($\sigma^2=0,7$), інтелектуалізації ($\sigma^2=2,3$) та модальності ($\sigma^2=4,9$). Переважно за всіма шкалами було отримано показники середнього рівня, проте варіативність відповідей більша в шкалах домінантності ($\sigma^2=23,9$) та когерентності ($\sigma^2=22,6$).

Отримані результати підтверджують нашу гіпотезу про спільні особливості вибірки – матерів підлітків. Таким чином, можемо стверджувати, що аналіз результатів методики «Опитувальник материнського ставлення» В. В. Волкової демонструє схожість поглядів та особливостей ставлень у жінок, що виховують дітей підліткового віку.

Таблиця 5

Розподіл показників за результатами методики «Опитувальник материнського ставлення» В. В. Волкової

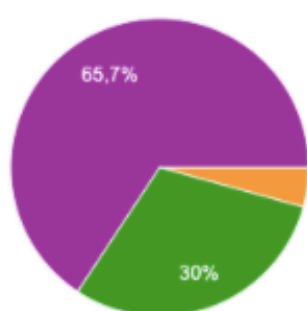
шкала	високий рівень	середній рівень	низький рівень	дисперсія
Модальність	9%	91%	0	4,9
Широта	100%	0	0	0,7
Стійкість	57%	43%	0	8,1
Домінантність	0	75%	25%	23,9
Когерентність	18%	82%	0	22,6
Емоційність	0	100%	0	5,2
Інтелектуалізація	4%	92%	4%	2,3

Додатково можна побачити, що абсолютна більшість респонденток мають високий рівень широти, що свідчить про багатство параметрів взаємодії з дитиною, тобто залученість матерів у стосунки та інтеграцію материнської ролі у всі аспекти життя. Загальна тенденція до середнього рівня емоційності може розглядатись як схильність вибірки адекватно проявляти свої емоції у стосунках з дитиною.

Наукова література, аналіз якої було запропоновано у першій частині роботи, підтверджує думку про важливість власного досвіду виховання батьками, який ми отримуємо з дитинства. Моделі виховання, поведінки, батьківсько-дитячих стосунків здебільшого проявляються, коли людина сама стає батьком чи матір'ю. Питання виховання та ставлення до дитини було порушено як в опитувальнику материнського ставлення В.В. Волкової, так і в нарративній методиці. На прикладі кількох діаграм (рис. 2-3) можна прослідкувати тенденцію до невпевненості у методах та підходах до виховання.

65,7% респонденток погодились із твердженням про необхідність дати добре виховання своїй дитині, проте лише 8,6% відповіли, що твердо знають, як виховувати свою дитину. Ці показники можуть свідчити про внутрішні протиріччя: матерям важливо забезпечити дитині найкраще виховання, але в той же час більшість не може з твердістю сказати, що підхід до виховання, який вони застосовують, не є таким. Це можна розглядати як основну причину материнської невпевненості, адже суспільна ідея про «добре виховання» та намагання їй відповідати породжує такі показники за шкалою інтелектуалізації, які є вищими саме у вибірці із заниженою самооцінкою.

Я вважаю необхідністю надати моїй дитині добре виховання.

- 1 - повністю погоджуюсь
- 2 - скоріше згодна, ніж не згодна
- 3 - складно сказати
- 4 - скоріше не згодна, ніж згодна
- 5 - повністю погоджуюсь

Рис. 2. Результати відповідей на питання №42 Опитувальника материнського ставлення В.В. Волкової

Я твердо знаю, як треба виховувати мою дитину.

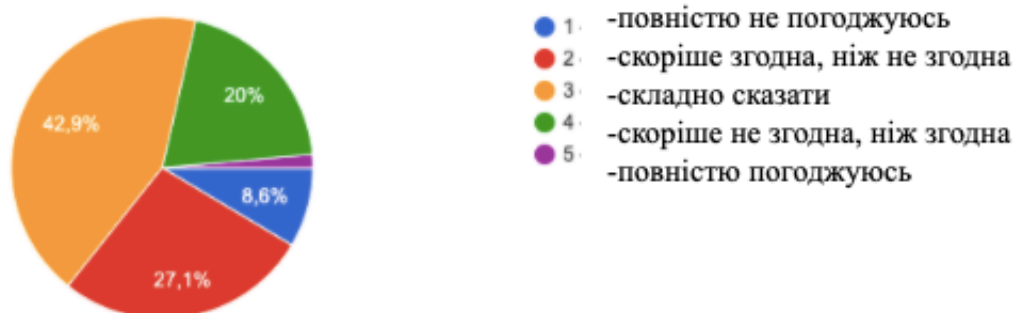

Рис. 3. Результати відповідей на питання №40 Опитувальника материнського ставлення В.В. Волкової

Досить різноманітними є відповіді на питання про батьківське виховання. Під твердженням «я буду намагатись виховувати свою дитину так, як виховували мене» ми мали на меті дізнатись наскільки модель виховання батьків може бути застосована до дитини зараз. Більшість респонденток зазначили, що різною мірою не згодні з твердженням і лише 1,4% намагаються приміняти модель виховання своїх батьків (рис.4).

Я буду намагатись виховувати свою дитину так само , як виховували мене.

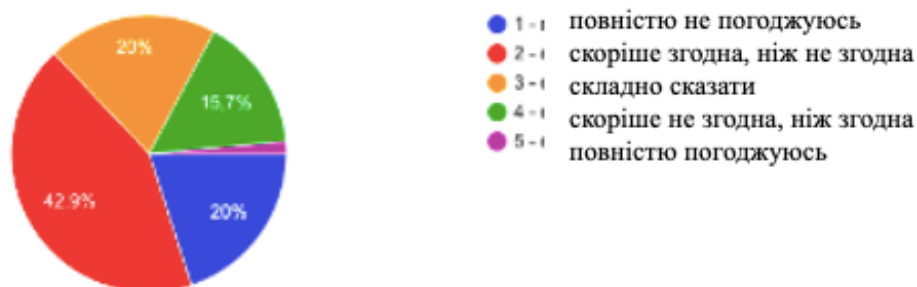

Рис. 4. Результати відповідей на питання №47 Опитувальника материнського ставлення В.В. Волкової

Актуальне питання щодо самореалізації жінки та ролі материнства для особистості. Кілька питань опитувальника дали змогу дослідити пріоритетність материнства як сфери самореалізації жінки. 14,3% жінок повністю погоджуються з твердження, що материнство - основа існування та самореалізації особистості кожної жінки, а 28,6% скоріше згодні із даним твердженням (рис.5). До того ж, згідно з даними дослідження можна стверджувати, що 65,7% жінок не вбачають у материнстві перешкоду для професійної та соціальної реалізації (рис. 6). Народження та виховання дитини сприймається як обмеження особистої свободи жінки лише у 8,6% опитуваних (рис.7). Можна зробити висновок, що загалом ставлення жінок до материнства як ролі жінки досить позитивне і сприймається як доповнення та розширення можливостей реалізації.

Материнство - основа існування та самореалізації особистості кожної жінки.

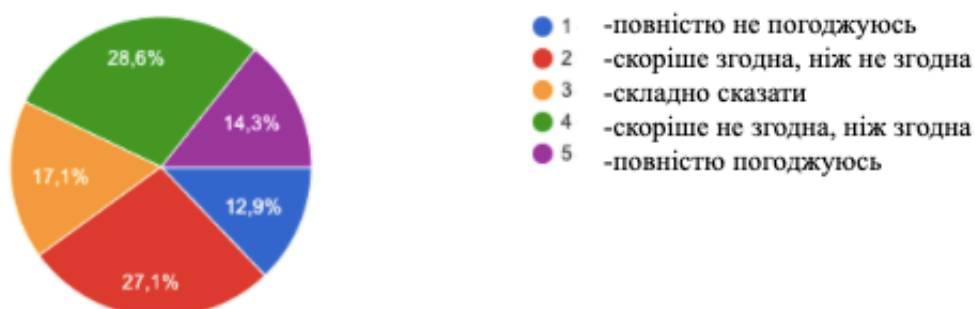

Рис. 5. Результати відповідей на питання №9 Опитувальника материнського ставлення В.В. Волкової

Досягти стабільного соціального статусу та кар'єрного зросту неможливо при народженні дитини.

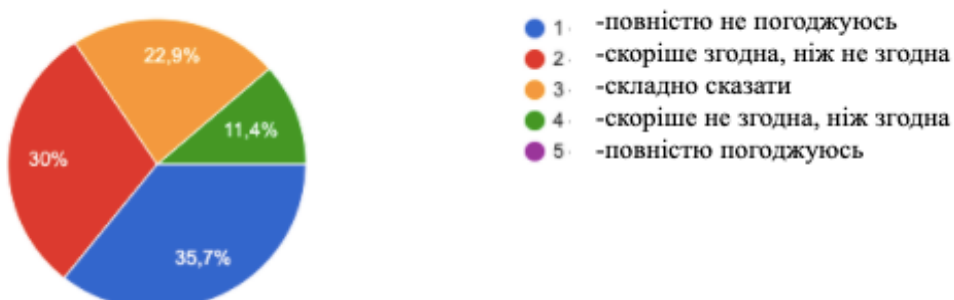

Рис.6. Результати відповідей на питання №20 Опитувальника материнського ставлення В.В. Волкової

Народження дитини утискає особисту свободу жінки.

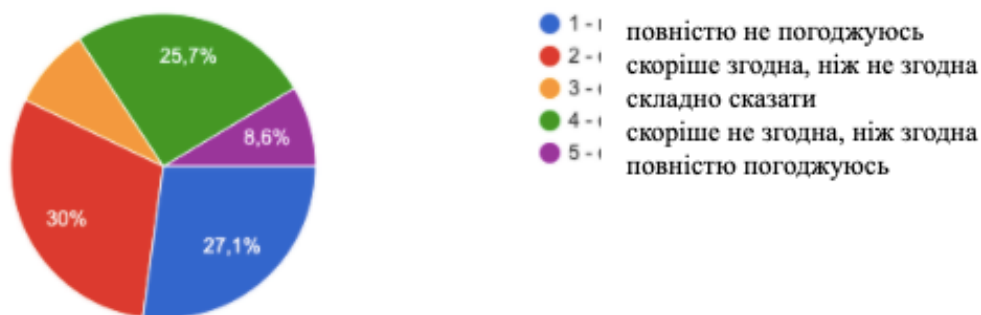

Рис. 7. Результати відповідей на питання №17 опитувальника материнського ставлення В.В. Волкової

2.2.3. Аналіз та інтерпретація результатів нарративної методики «Мій підліток»

У ході дослідження було використано нарративну методику – питання відкритого типу, які стосувались персонального досвіду материнства, ставлення до дітей-підлітків, стосунків та комунікації, проблем. Отриману інформацію було інтерпретовано методом контент-аналізу і було виділено провідні теми по кожному питанню опитувальника.

Опис підлітка не мав чітких рамок та вказівок, але всі респондентки використовували такі теми, як «риса характеру» (позитивні, негативні), «особливості поведінки» (позитивні, негативні), «інтереси» (позитивні, негативні). У 4,2% випадків було використано «опис зовнішності чи фізичних даних» і «опис комунікації» - у 2,9%. Кілька випадків включають категорію

«хвороби» (2,9%), «проблем та їх подолання» (8,6%), «порівняння кількох дітей» (2,9%).

Оцінка себе у ролі матері мала кілька провідних категорій, які умовно можна поділити на «позитивні» та «негативні» ставлення. Під час контент-аналізу кожній відповіді було присвоєно певну категорію:

- позитивна оцінка – 41,4% (любляча матір, хороша матір, адекватна матір; задоволення материнством; пріоритет виховання дитини, впевненість, прийняття, толерантність, довіра, близькість);
- нейтральна оцінка – 45,7% (невпевненість, намагання стати краще, перфекціонізм, непогана матір);
- негативна оцінка – 12,9 % (погана матір, негативне ставлення до себе як до матері, неправильні дії, брак часу, неухважність, незадоволення).

Аналіз проблем у стосунках матерів з підлітками, названих респондентками у наративах, доповнив наше припущення про спільність їхнього контекстного поля. Опис труднощів виявився досить одноманітним і налічував всього 26 провідних тем. Серед них є найпопулярніші теми-лідери, які присутні майже у 26% респонденток: «комунікація» (у тому числі з батьками та братами/сестрами), «лінь» та «мотивація до навчання». Для зручності кілька мікро-тем було об'єднано у великі, наприклад, тема “емоції” включає зміни настрою, емоційність, нервовість, роздратованість, тощо. Тема “сепарація” об'єднує власне сепарацію, обмеження свободи, дорослішання, відстоювання позиції, опіка, вимогливість з боку матері. Були й унікальні теми, наприклад, “алкоголь”, “крадіжка”, “харчування”, “застосування сили” та “допомога в побуті”. У 5 випадках було зазначено відсутність проблем чи труднощів у стосунках (рис. 8).

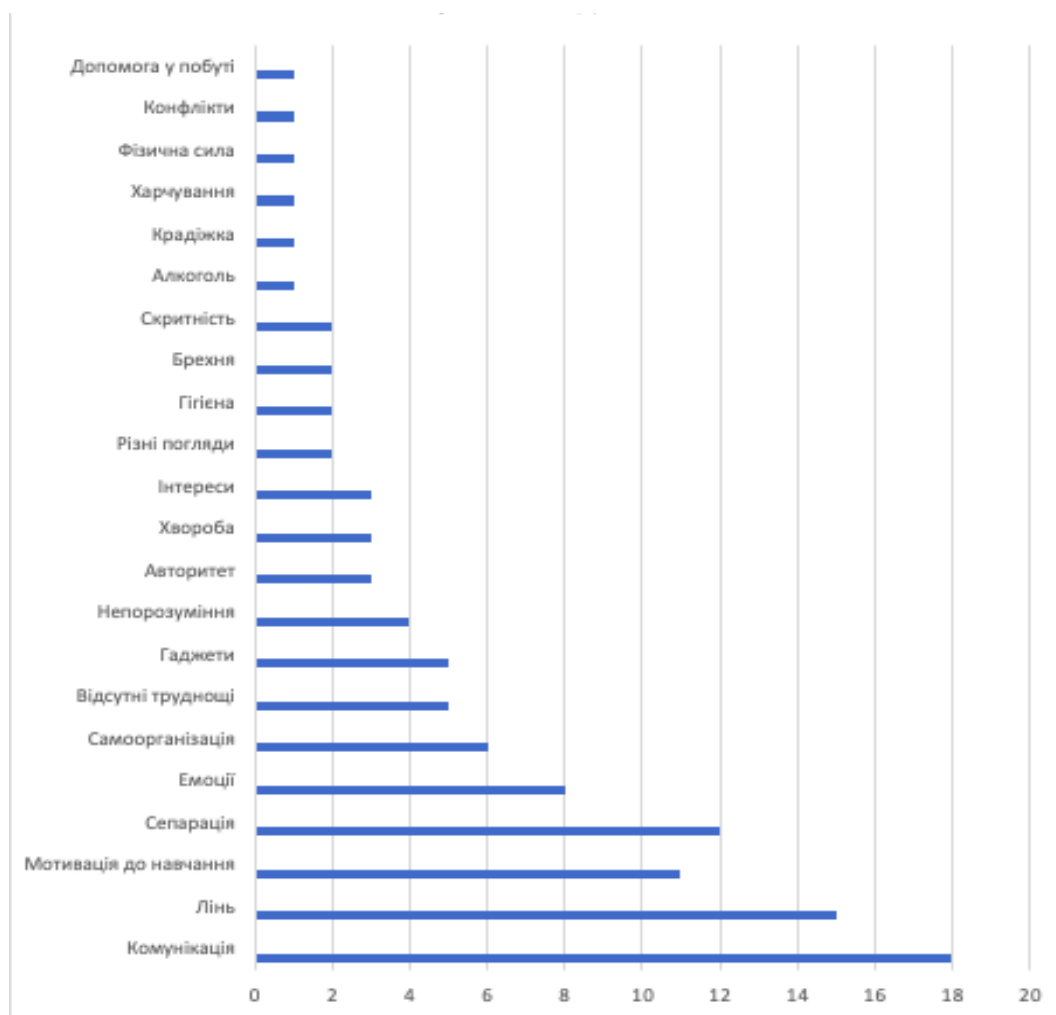

Рис. 8. Сміслові категорії у наративах матерів про труднощі у стосунках з підлітками

Для прикладу ми присвоювали такі смислові категорії твердженням (надано зі збереженням формулювання та пунктуації):

- «...не хоче допомагати з хатніми справами, навіть коли я на роботі, а вона вдома. Постійно залипає в гаджетах, часті істерики» - категорії «лінь», «гаджети», «емоції»;
- «Труднощі, коли я вимагаю робити шкільні уроки, а він хоче займатися своїми справами. Труднощі з тим, що в нього є особливості, обумовлені РАС. Взагалі стосунки довіри, люблячі, часто обнімаємось, він зі мною часто радиться, я намагаюсь завжди його підтримати. Проблеми сепарації як у всіх - він хоче сам, я боюся що ще не всього його навчила, суперечки через це» - категорії «мотивація до навчання», «хвороба», «сепарація»

- «Я поводжу себе з дитиною так, ніби вона доросла. Тому час від часу розумію, що дитина повинна пройти усі етапи розвитку, і в 11 років вона не може поводитись як доросла. Труднощі у спілкуванні виникають через те, що дитина мене не чує» - категорії «комунікація», «непорозуміння», «сепарація», а саме «вимогливість матері»;
- «Я зіштовхуюсь із впертістю молодшого сина (йому 11 років) - він дуже впертий і коли йому емоційно погано, то може робити боляче фізично. З старшим ці проблеми були, але зараз їх не має, він якось подорослішав швидко. Зі старшим зіштовхнулися з візуальними проблемами - гігієна обличчя (не завжди хоче вмиватися)» - категорії «емоції», «гігієна».

За результатами нарративної методики було створено таблицю рівнів задоволеності материнством (табл. 6).

Питання про стосунки із дітьми було обрано, щоб дізнатись про стан материнсько-дитячих стосунків на даний час. Ми проаналізували відповіді за допомогою методу контент-аналізу та відповідно до змісту присвоїли такі нарративні категорії:

- Задоволеність стосунками – твердження типу «у нас гарні стосунки», «я задоволена нашими стосунками», «ми довіряємо один одному», тощо;
- Бажання покращити стосунки – твердження типу «хотілося б більше близькості», «я хотіла б уваги», тощо;
- Незадоволення стосунками – твердження типу «хотілося б, щоб було спокійно, а не так, як зараз», «не дуже задоволена», тощо.

Відповідно до цього було встановлено три рівні задоволеності материнством – високий, середній та низький. У середині рівнів є по 3-4 підрівні, які більш специфічно їх визначають. Для встановлення підрівнів ми використовували дані нарративного питання про бачення стосунків із підлітком через 10 років і побажання щодо стосунків підлітка із власними дітьми. Відповіді було оброблено шляхом контент-аналізу та виокремлено у такі нарративні категорії:

- Унікальність стосунків – бажання не порівнювати, а підкреслити особливість стосунків між підлітком та його дітьми у майбутньому,

прийняття змін та плинності часу (твердження типу «у нього будуть свої стосунки», «особливі стосунки», «не схожі, унікальні», тощо);

- Збереження і покращення стосунків – твердження типу «щоб були такі, і навіть кращі», «бажаю ще більш дружніх стосунків», тощо;
- Збереження стосунків – твердження типу «щоб були такі ж, як у нас», «хотілося б, щоб таку ж любов передав своїм дітям», тощо;

Таблиця 6

Рівні задоволеності материнством

рівень задоволеності	№	стосунки зараз	стосунки в майбутньому	кількість відповідей такого типу	всього
Високий	1	Задоволення стосунками	унікальність стосунків	6	36
	2	Задоволення стосунками	збереження і покращення стосунків	7	
	3	Задоволення стосунками	збереження стосунків	23	
Середній	4	Задоволення стосунками	покращення стосунків	6	14
	5	Покращення стосунків	унікальність стосунків	0	
	6	Покращення стосунків	збереження і покращення стосунків	1	
	7	Покращення стосунків	збереження стосунків	7	
Низький	8	Покращення стосунків	покращення стосунків	5	6
	9	Не задоволення стосунками	унікальність стосунків	0	
	10	Не задоволення стосунками	збереження і покращення стосунків	1	
	11	Не задоволення стосунками	збереження стосунків	0	

Відповідно до комбінацій наративних категорій було створено шкалу рівнів задоволеності материнством. Так, відповідно, найвищий рівень – це задоволеність стосунками зараз і бажання унікальності стосунків в майбутньому. На нашу думку, поняття унікальності свідчить про високий рівень рефлексивності та прийняття, що може допомагати жінці формувати адекватне ставлення до стосунків з дитиною та материнства загалом. Бажання збереження і покращення стосунків свідчить про надію на краще, тобто це все ж більш оптимістичний варіант, ніж збереження.

Задоволення стосунками та бажання покращення (і покращення зараз і покращення у майбутньому) ми включили до граничних меж середнього та

високого рівнів відповідно. Ці категорії виражають невпевненість та стурбованість, саме тому і отримали таке розташування в таблиці.

Ми виявили, що матері підлітків мають переважно високий рівень задоволеності материнством, що свідчить про прийнятність стосунків та позитивне ставлення до себе як до матері. Проте майже 11% респонденток все ж таки виявились не задоволеними материнством.

Отже, результати методик для вивчення самооцінки та типів Я-ідентичності, материнського ставлення дали нам змогу глибше дослідити створити градацію рівнів задоволеності материнством. Для перевірки гіпотез нашого дослідження ми скористались методами математичної статистики.

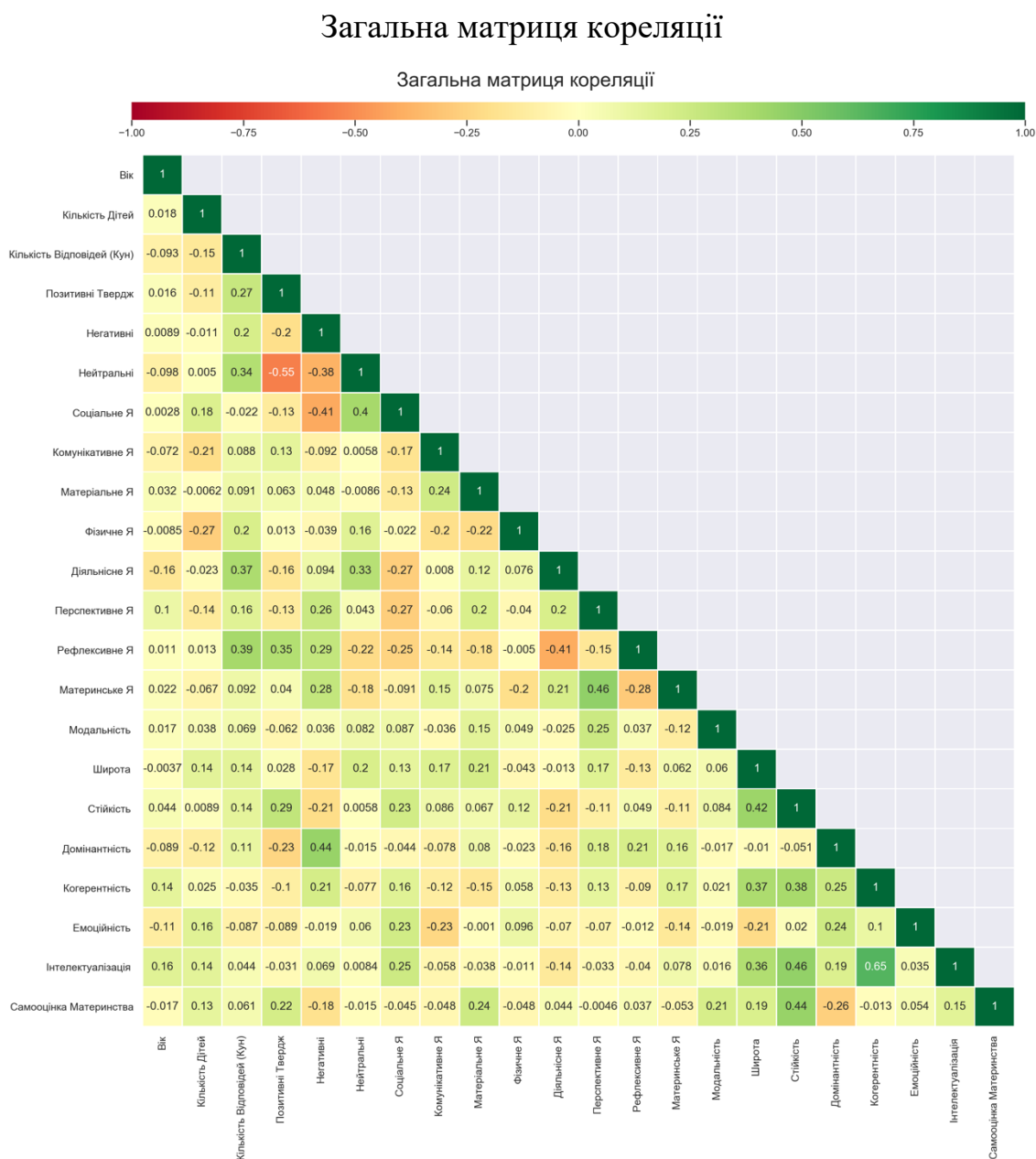
2.2.4 Порівняльний аналіз та встановлення взаємозв'язків між отриманими результатами методик

Мета нашого дослідження – вивчити феномен задоволеності материнською роллю та його зв'язок з материнською самооцінкою. Для вирішення цього завдання було застосовано метод кореляційного аналізу (табл. 7), який наочно показує наявність зв'язків між всіма змінними, отриманими в ході дослідження.

До загальної кореляційної матриці було включено такі шкали, як:

- 1) Вік та кількість дітей - демографічний показник;
- 2) Кількість позитивних, негативних та нейтральних тверджень – методика Куна – Макпартленда «Хто я?»;
- 3) Показники соціального Я, комунікативного Я, матеріального Я, фізичного Я, діяльнісного Я, перспективного Я, рефлексивного Я, материнського Я – методика Куна – Макпартленда «Хто я?»;
- 4) Шкали модальності, широти, стійкості, домінантності, когерентності, емоційності та інтелектуалізації – «Опитувальник материнського ставлення» В. В. Волкової;
- 5) Задоволеність материнством– наративна методика.

Таблиця 7

Загальна матриця кореляція дає можливість стверджувати, що є певні зв'язки між кількома змінними. Значна залежність є між показниками когерентності та інтелектуалізації - ці показники належать до однієї методики. Когерентність показує цілісність та гармонійність ставлень, а інтелектуалізація – принциповість і намагання слідувати прийнятими нормами. Виходить, що чим більше жінки керуються загальноприйнятими правилами, традиціями та устроями, тим більш повноцінно вони відчують свою материнську роль.

Стійкість має досить високий рівень кореляції з інтелектуалізацією («Опитувальник материнського ставлення» В. В. Волкової) та задоволеністю материнством (нарративна методика). Цей результат нам видається цікавим, адже стійкість – це показник стабільності ставлень до дитини, а значить вищий рівень стійкості та інтелектуалізації можуть сприяти вищому рівню задоволеності материнством. Задоволеність материнством у нарративній методиці розглядається як суб'єктивне відчуття успішності виконання ролі матері для своєї дитини.

Менший рівень кореляції можемо спостерігати між показниками домінантності та кількості негативних тверджень з методики Куна – Макпартленда. Схожий результат ми отримали між показником соціального Я та кількості нейтральних тверджень з методики Куна – Макпартленда). Нейтральні твердження в методиці для дослідження самооцінки переважно стосувались соціального типу Я-ідентичності, тому можна сказати, що така залежність досить очікувана: у переважній більшості випадків респондентки використовували нейтральні твердження, що стосувались їхньої статі, національності, тощо.

Присутня кореляція між показниками материнського та перспективного Я. Цей результат можемо обґрунтувати, спираючись на дані методики Куна – Макпартленда, де твердження, класифіковані як перспективне Я, стосувались переважно дітей, стосунків та родини.

Ми перевірили, чи є різниця між зв'язками даних у жінок з адекватним рівнем самооцінки та заниженим. Для цього ми створили кореляційні матриці, розділяючи загальну вибірку на дві групи, керуючись критерієм рівня самооцінки за результатами методики «Хто я?» (табл. 8 – 9).

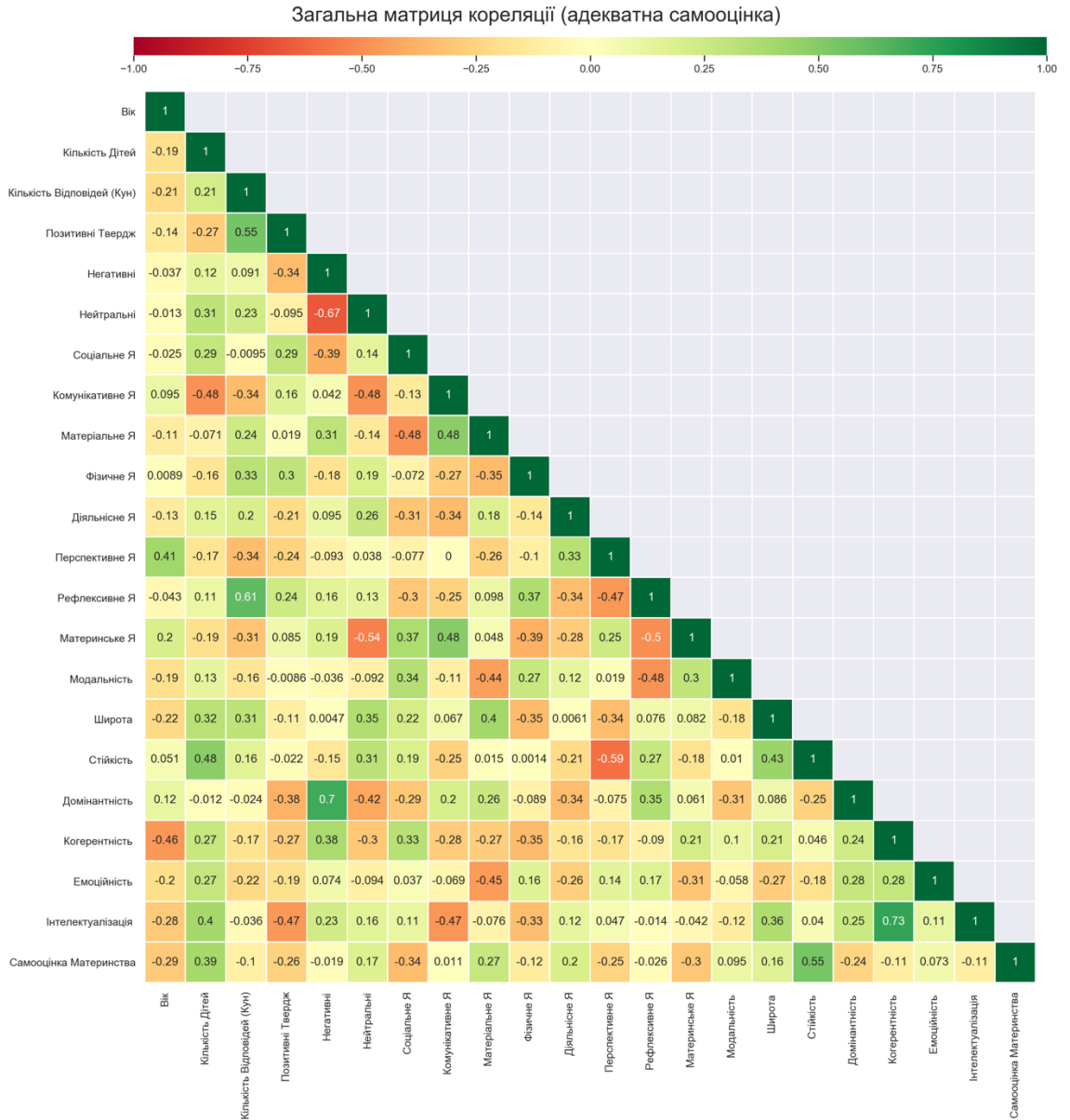
Оскільки адекватний рівень самооцінки мають лише 26,7% респонденток, то, відповідно, вибірки дуже відрізняються за чисельністю. Це може пояснити невеликі значення *p-value* для вибірки жінок із адекватним рівнем самооцінки.

Можемо спостерігати значне посилення кореляцій між усіма шкалами, що свідчить про посилення зв'язку між змінними у випадку жінок із адекватним рівнем самооцінки. Найбільш значущими є кореляції між інтелектуалізацією та

когерентністю (« Опитувальник материнського ставлення»), домінантністю та кількістю негативних тверджень (методика «Хто Я?»), стійкістю та самооцінкою материнства (наратив) ($p < 0.1$).

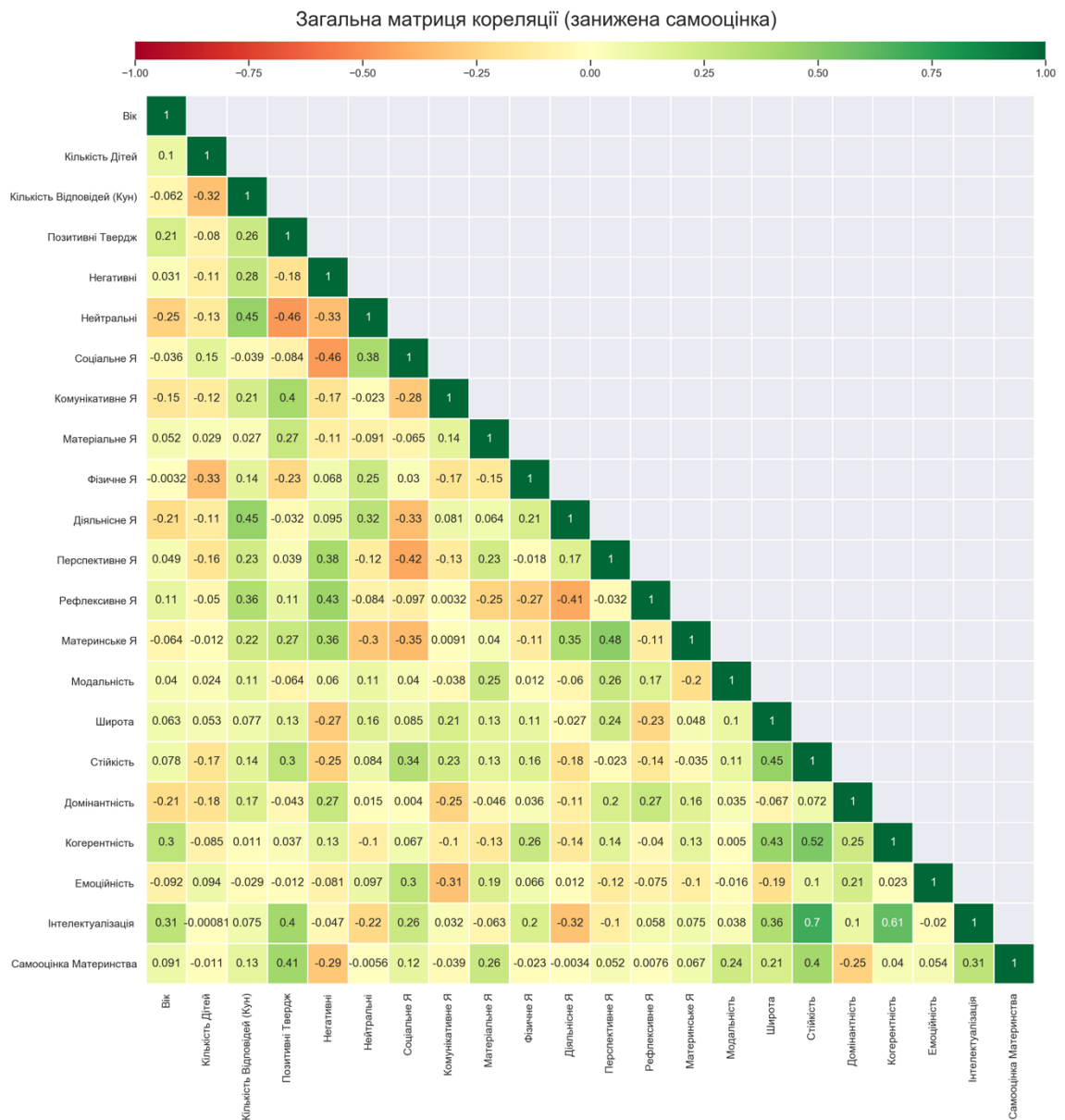
Таблиця 8

Загальна матриця кореляції для вибірки жінок із адекватним рівнем самооцінки

У свою чергу, матриця загальної кореляції для вибірки жінок з заниженим рівнем самооцінки значно відрізняється. Кореляційні зв'язки проявлені не так сильно, як у вибірці із адекватним рівнем самооцінки (табл.9).

Загальна матриця кореляції для вибірки жінок із заниженим рівнем самооцінки

Ми можемо спостерігати зв'язок між кількістю відповідей та кількістю нейтральних тверджень у респонденток з даної вибірки («Хто я?») та достатньо сильну кореляцію між материнським та перспективним Я. Це можна пояснити тим, що жінки із заниженим рівнем самооцінки частіше вживають твердження, що стосуються материнства, сім'ї та стосунків із дітьми у контексті планів та мрій на майбутнє, причому твердження переважно нейтрально забарвлені.

Знахідкою для нашого дослідження можна назвати різницю у кореляції показника стійкості з іншими шкалами. Якщо порівняти дані з двох вибірок, то

помітимо, що у жінок із адекватним рівнем самооцінки стійкість має значний рівень кореляції з показником самооцінки материнства. У свою чергу, для вибірки із заниженим рівнем самооцінки справедлива кореляція між стійкістю та інтелектуалізацією ($p < 0.1$). Це означає, що рівень самооцінки може визначати ресурс для стійкості: внутрішнє ставлення чи думка оточення.

Також у жінок із заниженим рівнем самооцінки можна спостерігати досить значиму кореляцію між показником рефлексивного Я та кількістю негативних тверджень, що свідчить про відсутність тенденції до рефлексії, самоаналізу та внутрішніх роздумів, на відміну від вибірки із адекватною самооцінкою ($p < 0.1$).

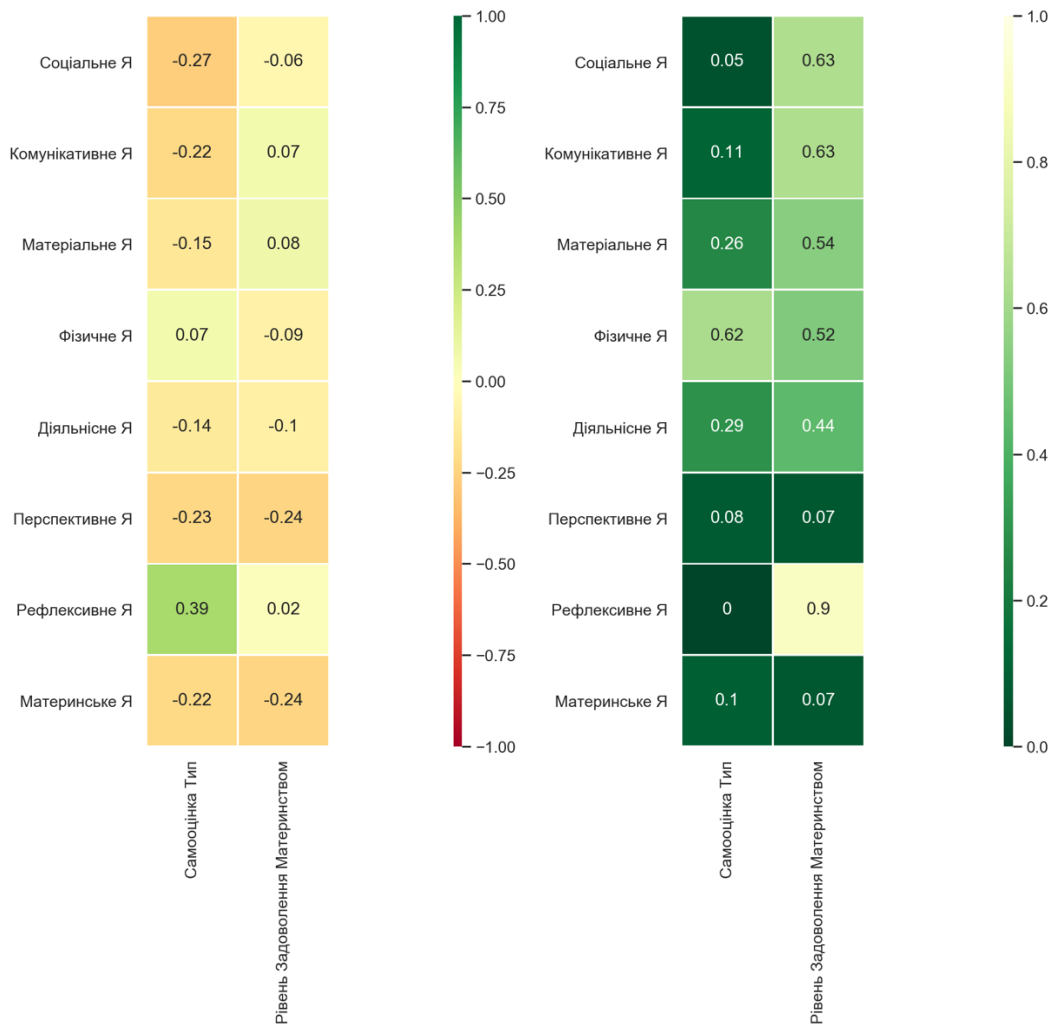
Методики «Опитувальника материнського ставлення» В.В. Волкової та «Хто я?» Куна – Макпартленда мають кілька подібних зв'язків.

Основна гіпотеза нашого дослідження полягає у встановленні зв'язків між самооцінкою та рівнем задоволеності материнством у жінок підлітків. Для цього ми провели кореляційний аналіз між рівнем задоволеності материнською роллю (високий, середній чи низький), типами Я-концепцій (методика «Хто я?»), поділивши загальну вибірку на дві відповідно до рівня самооцінки (методика «Хто я?») (табл.10).

Ліва частина таблиці – це значення кореляції, а права – значення p -value. Між рефлексивним я та рівнем самооцінки значення кореляції дорівнює 0,39 ($p < 0.1$) – що означає, що між цими показниками є слабка/середня лінійна залежність. Значення p -value свідчить, що вона не випадкова, отже ми можемо стверджувати, що у матерів із адекватним рівнем самооцінки частка рефлексивного Я більше, ніж у матерів із заниженим рівнем. Ця залежність є статистично значущою.

Таблиця 10

Кореляційна матриця рівня задоволеності материнською роллю та типів Я-ідентичності відповідно до рівня самооцінки у матерів підлітків

Таким чином, наша гіпотеза про зв'язок задоволеності материнством у матерів підлітків та їхньою самооцінкою частково підтвердилась, адже розбіжності у значеннях шкал між вибіркою матерів із адекватним рівнем самооцінки та заниженим присутні. Найбільш значущі кореляції виявлено між стійкістю та рівнем самооцінки, а також встановлені значні розбіжності у кореляціях рефлексивного Я з негативними твердженнями про себе. Можемо зробити висновок, що матері підлітків із заниженим рівнем самооцінки менше схильні до самоаналізу та рефлексії своєї материнської ролі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Аналіз та інтерпретація даних, отриманих у ході проведення психологічного дослідження самооцінки та рівня задоволеності материнством у матерів підлітків дає змогу стверджувати наступне:

- 1) 73,3% опитаних матерів підлітків мають занижений рівень самооцінки;
- 2) переважаючі типи Я-ідентичності у матерів підлітків: соціальне Я, рефлексивне Я, діяльнісне Я, перспективне Я;
- 3) гіпотеза про зв'язок рівня самооцінки із задоволенням материнською роллю підтвердилась частково через достатню однорідність отриманих результатів;
- 4) матері підлітків знаходяться в одному контекстному полі;
- 5) у матерів підлітків домінує високий рівень задоволеності своєю материнською роллю;
- 6) низька самооцінка виконання материнської ролі у матерів підлітків спричинена різними факторами, серед яких невпевненість у власному підході до виховання, бажання самореалізації у різних сферах життя, невпевненість та брак часу.
- 7) рівень інтелектуалізації та бажання слідувати загальноприйнятій ідеї про материнство вищий у жінок, які мають занижену самооцінку;
- 8) матері підлітків з більш високим рівнем задоволеності своєю материнською роллю, мають більш виразне рефлексивне Я.

Отже, проведене емпіричне дослідження не надало фактів для підтвердження основної гіпотези, проте дало можливість глибоко дослідити проблеми та труднощі, з якими зіштовхуються жінки, що виховують підлітків. Розуміння причин та самооцінки матерів допоможе у створенні практичних рекомендацій для підвищення рівня самооцінки, задоволеності материнством та подолання невпевненості.

III. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРІВ ПІДЛІТКІВ

3.1. Дизайн та методика проведення тренінгу щодо психологічної підтримки матерів підлітків

Проведене дослідження та аналіз наукової літератури показали наскільки актуальним та малодослідженим є питання материнської самооцінки у контексті матерів підлітків. Отримані в ході дослідження дані дали можливість виокремити конкретні проблеми, з якими доводиться зіштовхуватись жінкам, що мають дітей підліткового віку. Проаналізувавши отримані дані, ми розробили тренінг для жінок, щоб допомогти підвищити впевненість в собі, підсилити психологічний ресурс. Тренінг має на меті:

1. підвищити рівень знань жінок з вікової психології, а саме у питаннях підліткового віку;
2. через інтерактивні вправи підвищити впевненість, спокій та стабільність;
3. навчити конкретним інструментам взаємодії з підлітками у конфліктних ситуаціях;
4. надати навчальні матеріали, які можуть бути корисними та можуть сприяти зміцненню самооцінки та внутрішнього психологічного ресурсу.

Особливу увагу під час розробки тренінгу ми надали нарративні методиці, що була використана в емпіричній частині дослідження, оскільки ці результати дають змогу дізнатись про конкретні проблеми, з якими зіштовхуються матері підлітків. На нашу думку, основний запит для тренінгу може бути спричинений якраз труднощами у вихованні, а не суб'єктивною оцінкою виконання материнської ролі, бо на прохання оцінити себе як матір респондентки переважно використовували досить абстрактні категорії, мали труднощі із самооцінкою та визначенням конкретних характеристик. Оскільки за результатами аналізу опитувальника материнського ставлення В.В. Волкової можна зробити висновок, що більшість жінок відчуває невпевненість у власних виховних підходах, то надання конкретних кейсів (наприклад, у вирішенні

конфліктів, побудови здорової комунікації, надання зворотнього зв'язку, тощо) може допомогти підвищити рівень впевненості у діях.

Значну увагу у побудові плану тренінгу ми приділили віковій психології. Підлітковий вік - можливо, один із найскладніших періодів для батьків. У цей час діти переживають важливу кризу, яка є однією із вирішальних для подальшого розвитку особистості. Без знань вікової психології матерям може бути складно прийняти фізіологічні та психологічні зміни у дитині, знайти підтримку та не втрачати психологічний ресурс. Під час дослідження було виявлено, що проблеми, пов'язані із сепарацією, емоціями та мотивацією - найбільш гострі у стосунках матерів з підлітками. Ми переконані, що нормалізація ситуації розвитку та розширення знань з вікової психології нададуть більше можливостей для впевненого супроводу дітей у цей період. Адже є певні даності - речі, які існують поза зоною батьківського впливу та контролю, наприклад, часті зміни настрою. Оскільки у віці 11-17 років фізіологічно відбуваються потужні зміни та гормональні перелаштування, підлітки часто поведуться надто емоційно, мають різкі зміни настрою, стають тривожними, вразливими, тощо. Батьки, що звикли до іншої поведінки дитини, можуть сприймати це занадто болісно та гостро.

Форма тренінгу - найбільш актуальна, на нашу думку, для сучасних мам. Попит на розвиток особистісних навичок - дуже актуальний сьогодні. З досвіду проведення тренінгів, майстер-класів та зустрічей для дітей, підлітків та дорослих ми знаємо, що для ефективної події необхідно будувати план, керуючись постійними змінами "вхідного" та "вихідного" потоків. "Вхідний" потік - це факти, дані, презентації, історії - інформація, яку надає тренер, а "вихідний" - інтерактив, який залучає учасників тренінгу до переосмислення та присвоєння отриманого. "Вихідним" потоком можна назвати вправи, тести, обговорення в групах, перегляд ілюстраційного матеріалу, ігри, тощо. Також для ефективності тренінгу було використано принцип інтеріоризації, описаний психологами П. Жане, Ж. Піаже та А. Валлоном, який означає формування

внутрішніх розумових дій, присвоєння певних цінностей, навичок. Оптимальний час проведення тренінгу - 2 години.

План тренінгу

1. Знайомство.
2. Вікова психологія: особливості підліткового віку.
3. Материнська самооцінка та ресурсний стан.
4. Рефлексія.

3.2. Концепція тренінгу для психологічної підтримки матерів підлітків

Знайомство

Знайомство - основоположний етап проведення тренінгу, який допомагає створити доброзичливу атмосферу, подолати хвилювання та з'ясувати мету кожної учасниці. Під час знайомства тренер встановлює правила взаємодії між учасниками тренінгу, розповідає про план. Знайомство може відбуватись за таким сценарієм:

- самопрезентація тренера: особиста інформація, діяльність, тощо;
- стислий опис мети тренінгу, розповідь про проведене дослідження та отримані результати;
- встановлення правил та формату взаємодії під час тренінгу;
- вправа для знайомства “Крокодили-бегемоти”: учасники розраховуються на “крокодилів” та “бегемотів” і формують два кола відповідно до розрахунку - одне зовнішнє, а інше внутрішнє. Кожен учасник із внутрішнього кола (“крокодили”) утворює пару із учасником із зовнішнього кола (“бегемоти”). За сигналом тренера учасники мають протягом 1 хвилини спілкуватись на озвучену тему, а після закінчення часу зовнішнє коло рухається за годинниковою стрілкою, змінюючи партнера. Гра триває до повного проходження кола, щоб усі учасники мали нагоду познайомитись один з одним. Питання для обговорення можуть бути різноманітними: інтереси,

професійна діяльність, родина, діти, досвід материнства, дитинство, мрії, очікування від тренінгу, тощо.

- очікування учасниць тренінгу.

Вікова психологія: особливості підліткового віку

Завдання тренінгу - інформувати матерів про зміни, які відбуваються з їхніми дітьми у підлітковий період і допомогти у набутті впевненості та навичок, необхідних для збереження стосунків із дітьми та вирішення конфліктних ситуацій. Ця частина тренінгу може відбуватись у лекційному форматі та супроводжуватись презентацією для наглядності. Основними положеннями для обговорення є:

- особливості фізіологічних змін в організмі підлітка та їхній вплив на психоемоційний стан;
- соціально-психологічні особливості підліткового віку;
- даності підліткового віку - особливості, які неможливо контролювати чи змінити. Якщо усвідомити та прийняти певні аспекти дорослішання та особливості підлітків (наприклад, зміна авторитету, непостійність настрою та, як наслідок, різкість та ворожість у спілкуванні, потребу у використанні гаджетів, тощо), то зберігати гармонійність стосунків буде легше.
- рольова гра “Діти-батьки” - вправа, яка дає змогу матерям по-іншому поглянути на буденні ситуації в стосунках із дітьми та переоцінити ефективність комунікації. Учасницям пропонується обрати роль підлітка чи матері і розіграти буденну ситуацію. Ситуації готуються завчасно і створюються таким чином, щоб ціль “підлітка” та “матері” були конфліктними. До прикладу, це може бути: підліток хоче йти в кіно з друзями - мама просить допомогти з прибиранням, мама хоче їхати до бабусі на День народження - підліток хоче взяти участь в онлайн-турнірі з комп’ютерних ігор, підліток не хоче робити домашнє завдання - мама хоче, аби підліток виправив низькі оцінки в класному журналі і т.д. Час обмежений, головна мета кожної учасниці - вжитись в запропоновану роль

та досягнути своєї мети. Після вправи відбувається обговорення між учасницями та спостерігачами: чи вдалось досягнути мети та чому? Які відчуття та емоції виникали у процесі? Яка модель поведінки була обрана і чи схожа вона зі звичною? Як можна було знизити градус конфлікту та яке рішення задовольнило б обох учасниць?

Материнська самооцінка та ресурсний стан

Згідно з результатами проведеного нами дослідження у 71,4% опитаних матерів підлітків занижена самооцінка. Концепт материнської самооцінки та материнського Я були достатньо широко досліджені та вивчені зарубіжними психологами та вченими. Ми вважаємо корисним поділитись знахідками з учасницями тренінга та загалом популяризувати методики та техніки для підвищення материнської самооцінки та впевненості. Контент-аналіз результатів нарративної методики дав змогу детально дослідити причини та сумніви, які заважають матерям оцінити себе як хорошу матір.

- материнська самооцінка складається з багатьох факторів, серед яких: стан здоров'я та характеристики дитини, рольові моделі материнсько-дитячих стосунків з дитинства, соціальний контекст, тощо;
- концепт “достатньо хорошої матері”, запропонований Д. В. Віннікотом та популяризований в Україні психологом С. Ройз. За визначенням Віннікота “достатньо хороша матір” робить все, що їй під силу, розуміючи, що інколи може робити помилки. Вона вірить в то, що немає єдиних та назавжди встановлених правил, за якими можна “правильно” виховати дитину. Вона вчиться дослухатись до себе та до дитини, цінує свої стосунки з нею більше, ніж будь-чию думку;
- медитативна техніка для повернення рівноваги “Лампа”: мета - навчитись самоконтролю та відновленню внутрішнього спокою в стресових ситуаціях. Для виконання техніки необхідно зайняти зручне стабільне положення тіла, заплющити очі та уявити, що внизу живота розміщена лампа абажуром вниз. Коли ми в рівновазі - лампа світить м'яко та зігріває

теплом, але коли ми піддаємося паніці, роздратуванню, негативним емоціям - лампа підіймається вгору і може навіть опинитись над головою. Завдання: глибоко та повільно дихати і з кожним видихом уявляти, як лампа повертається на своє місце. Цю техніку можна використовувати в моменти емоційного напруження;

Рефлексія

Рефлексія - завершальний етап будь-якого тренінгу, який допомагає усвідомити та присвоїти отриманий досвід та закріпити нетворкінг. Під час рефлексії важливо поділитись думками, враженнями та почуттями.

- обговорення вражень в трійках;
- відповіді на питання: що нового було для мене сьогодні? Що мене вразило? З чим я йду (що беру з собою)?

Таким чином, план тренінгу логічно та послідовно розкриває запропоновану тему та може бути використаний з метою підвищення рівня материнської самооцінки, впевненості, розвитку навичок для покращення стосунків з підлітками та просвітницької діяльності.

ВИСНОВКИ

Проведена нами робота допомогла в повній мірі дослідити обрану тему та здобути важливі результати, які доповняють та розширяють відомості про материнську Я-концепцію в контексті матерів підлітків, материнську самооцінку та її зв'язок із рівнем задоволеності материнською роллю.

Аналіз наукової літератури та інших допоміжних джерел допоміг сформулювати гіпотезу та систематизувати знання про зазначені вище концепти. Більшість інформації було знайдено в працях іноземних науковців, а значить в Україні тема материнської самооцінки та задоволеності материнством не достатньо вивчена і потребує додаткового розгляду.

Ми розглянули особливості та загальну характеристику материнства як феномену в житті жінки. Зв'язок матері з дитиною формується ще до процесу пологів і розвивається протягом всього життя. Концепція материнства розглядається науковцями з різних боків: як потребово-мотиваційна сфера жінки, як нова соціальна ситуація розвитку, як процес змін в Я-концепції особистості.

Образ себе як матері формується під впливом кількох факторів, що включають в себе як характеристики жінки, так і дитини. Соціум та виховання теж мають певне значення. Основними чинниками вважають: виконання матір'ю базових функцій (годування, догляду, захисту), власний досвід материнсько-дитячих стосунків та образ матері, батька з дитинства, модель поведінки та тип ставлення з власного досвіду.

Материнська самооцінка переважно досліджується в рамках матерів новонароджених. Типи прив'язаності, соціальні норми, стан дитини – усе це має певний вплив на поняття самооцінки.

Для того, аби глибоко дослідити самооцінку та задоволеність материнством у матерів підлітків нами було розроблено дизайн дослідження, орієнтований саме на особливості материнсько-дитячої взаємодії, стосунків у період підлітковості. Поєднання кількісних та якісних методів дало змогу

вичерпно дослідити контекстне поле обраної соціальної категорії, встановити взаємозв'язки між самооцінкою, рівнем задоволеності материнством та певними аспектами ставлення жінок до дітей-підлітків. У ході роботи нам вдалось дослідити концепцію задоволеності материнством, створити загальний спільний портрет матерів підлітків, виокремити смислові переживання, особливості цієї категорії жінок.

71,4% опитаних матерів підлітків мають занижений рівень самооцінки. Низька самооцінка виконання материнської ролі у матерів підлітків спричинена різними факторами, серед яких невпевненість у власному підході до виховання, бажання самореалізації у різних сферах життя, невпевненість та брак часу. Рівень інтелектуалізації та бажання слідувати загальноприйнятій ідеї про материнство вищий у жінок, які мають занижену самооцінку.

У матерів підлітків домінує високий рівень задоволеності своєю материнською роллю. Переважаючі типи Я-ідентичності у матерів підлітків: соціальне Я, рефлексивне Я, діяльнісне Я, перспективне Я. Матері підлітків з більш високим рівнем задоволеності своєю материнською роллю, мають більш виразне рефлексивне Я.

Гіпотеза про зв'язок рівня самооцінки із задоволенням материнською роллю підтвердилась частково через достатню однорідність отриманих результатів.

Матері підлітків знаходяться в одному контекстному полі і мають спільні характеристики.

Отримані результати ми якнайкраще застосували на практиці, розробивши план та методологію тренінгу, що має на меті підтримати жінок, які виховують підлітків, підвищити рівень впевненості та навчити ефективним інструментам комунікації та взаємодії з їхніми дітьми.

Отже, дане дослідження вичерпно та цікаво розкриває тему «Задоволеність батьківською роллю та її вплив на самооцінку матерів підлітків» та надає рекомендації, що можуть бути корисними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белогай К. Н. Эмпирическое исследование структуры родительского отношения / К. Н. Белогай, И. С. Морозова. // Психологическая наука и образование. – 2008. – №4. – С. 12–23.
2. Брутман В. И. Методики изучения психологических состояний женщин во время беременности и после родов / В. И. Брутман, Г. Г. Филипова, И. Ю. Хамитова. // Вопросы психологии. – 1997. – №6. – С. 38–47.
3. Брутман В. И. Формирование привязанности матери к ребенку в период беременности / В. И. Брутман, М. С. Радионова. // Вопросы психологии. – 2006. – №3. – С. 23–28.
4. Варга Ф. Я. Структура и типы родительского отношения : дис. канд. псих. наук / Варга Ф. Я. – Москва, 1987. – 345 с.
5. Винникот Д. В. Маленькие дети и их матери / Д. В. Винникот. – Москва: Класс, 2007. – 247 с.
6. Винникот Д. В. Теория родительско-младенческих отношений / Д. В. Винникот. // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2005. – №2. – С. 13–20.
7. Волкова В. В. Психологические особенности отношения к материнству матерей-подростков : дис. канд. псих. наук : 19.00.13 / Волкова В. В. – Петропавловск-Камчатский, 2005. – 243 с.
8. Захарова Е. И. Условия удовлетворенности материнством женщин, имеющих детей раннего и дошкольного возраста / Е. И. Захарова, Н. Ю. Калачева. // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – №28. – С. 1226–1233.
9. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя / М. Кун, Т. Макпартленд // Современная зарубежная социальная психология: тексты. Под ред. Г.М. Андреевой, И.Н. Богомоловой / М. Кун, Т. Макпартленд. – Москва: Издательство МГУ, 1984. – С. 180–187.

10. Куфтяк Е. В. Методика исследования удовлетворенности родительской ролью. Методические рекомендации / Е. В. Куфтяк. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2006. – 45 с.
11. Лидерс А. Г. Психологическое обследование семьи: учеб. пособие-практикум для студ. фак. психологии высш. учеб. заведений / А. Г. Лидерс. – Москва: Академия, 2006. – 432 с.
12. Матейчик З. А. Родители и дети / З. А. Матейчик. – Москва: Просвещение, 1992. – 260 с.
13. Махмутова Р. К. Психология материнства: теоретические аспекты изучения мотивации материнского поведения / Р. К. Махмутова. // Вестник Удмуртского университета. – 2010. – №10. – С. 25–30.
14. Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству / С. Ю. Мещерякова. // Вопросы психологии. – 2000. – №5. – С. 18–27.
15. Мид М. Д. Культура и мир детства / М. Д. Мид. – Москва: Издательство МГУ, 1989. – 345 с.
16. Мирюнова, С.А. Диалогический подход к анализу смыслового переживания материнства / С.А. Мирюнова, Е.А. Тетерлева // Вопросы психологии. – 2003. – № 4. – С.63-75.
17. Морозова И. С. Психология семейных отношений: учебное пособие / И. С. Морозова, К. Н. Белогай, Ю. В. Борисенко. – Кемерово, 2012. – 424 с.
18. Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен / М. В. Нероба. // Педагогічний Процес: теорія і Практика,. – 2015. – №3. – С. 48–53.
19. Проскурняк О. Чинники та етапи становлення материнства // Практична психологія та соціальна робота, 2007. – №3. – С. 13-16.
20. Самоукина Н.В. Психология материнства // Прикладная психология, 1998. – № 6. – С. 70-75.
21. Филиппова Г. Г. Психология материнства: Учебное пособие / Г. Г. Филиппова. – Москва: Издательство Института Психотерапии, 2002. – 240 с.

22. Филиппова Г. Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии / Г. Г. Филиппова. // Вопросы психологии. – 2001. – №2. – С. 22–37.
23. Филиппова Г. Г. Развитие материнского поведения в онтогенезе / Г. Г. Филиппова. // Психология сегодня. Ежегодник Российского психологического общества. – 1996. – №3. – С. 133.
24. Хоментausкас Т. Г. Семья глазами ребенка / Т. Г. Хоментausкас. – Москва: Педагогика, 1989. – 160 с.
25. Чижова В. Ф. Психологическая готовность к материнству и особенности психического развития ребенка / В. Ф. Чижова. // Вестник СПбГУ. – 2010. – №4. – С. 12–19.
26. Шнейдлер Л. А. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. / Л. А. Шнейдлер. – Москва: Трикста, 2009. – 205 с. – (4). – (Академический Проект).
27. Belsky J. The determinants of parenting: A process model / Belsky. // Child Development. – 1984. – №55. – С. 83–96.
28. Benedek T. The family as a psychological field / Benedek. // Parenthood: It`s psychology and psychopathology. – 1970. – №6. – С. 12–23.
29. Birns B. The Different Faces of Motherhood / B. Birns, D. Hay. – New York: Publishing Press, 1989. – 356 с.
30. Bowlby J. Maternal care and mental health / Bowlby. – Geneva: Claridge, 1987. – 321 с.
31. Brunnquell D. Maternal personality and attitude and disturbances of child rearing / D. Brunnquell, L. Crichton, B. Egeland. // American Journal of Orthopsychiatry. – 1981. – №51. – С. 68–91.
32. Chodorow N. The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender / Chodorow. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 315 с.

33. Crnic K. Maternal stress and social support: Effects on the mother-infant relationship from birth to eighteen months / K. Crnic, M. Greenberg, N. Robinson, N. Ragozin. // *American Journal of Orthopsychiatry*. – 1984. – №54. – С. 223–235.
34. Donahue N. Social support and the risk of maternal rejection by adolescent mothers / Donahue. // *Journal of Psychology*. – 1981. – №109. – С. 191–197.
35. Emde R. N. The Development of Attachment and Affiliative systems / R. N. Emde, R. J. Harmon. – New York: Publishing Press, 2001. – 238 c.
36. Finken L. Parental Self-Esteem and Behavior Problems in Children: Similarities Between Mothers and Fathers / L. Finken, R. Amato. – Lincoln: University of Nebraska-Lincoln, 1993. – 370 c.
37. Fraiberg S. Ghosts in the nursery: A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships / S. Fraiberg, E. Adelson, V. Shapiro. // *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. – 1980. – №14. – С. 387–421.
38. Goldberg S. Social competence in infancy: A model of parent-infant interaction / Goldberg. – Ohio: Merrill-Palmer Quarterly, 1977. – 163 c.
39. Howe N. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069 / N. Howe, W. Strauss. – New York: William Morrow & Company, 1991. – 456 c.
40. Kaplan L. Oneness and separateness: From infant to individual / Kaplan. – New York: Simon & Schuster, 1978. – 317 c.
41. Koski K. J. Parenting Satisfaction of Mothers During Midlife / K. J. Koski, L. Steinberg. // *Journal of Youth and Adolescence*. – 1990. – №19. – С. 28–31.
42. Leifer M. Psychological effects of motherhood: A study of first pregnancy / Leifer. – New York: Raeger, 1980. – 250 c.
43. Ludington-Hoe S. M. The postpartum period: Development of maternity, Part 1 / Ludington-Hoe. // *American Journal of Nursing*. – 1977. – №77. – С. 1170–1174.

44. Mahler M. The psychological birth of the infant / M. Mahler, F. Pine, A. Bergmann. – New York: Basic Books, 1977. – 194 c.
45. Main M. Security in infancy, childhood and adulthood: A move to the level of representation. / M. Main, N. Kaplan, J. Cassidy. // Monographs of the Society for Research in Child Development. – 1985. – №209. – C. 321–333.
46. McGrath M. M. Maternal Self-Esteem: From Theory to Clinical Practice in a Special Care Nursery / M. M. McGrath, C. M. Meyer. // Children's Health Care. – 1992. – №4. – C. 15–21.
47. Mintzer D. Parenting an infant with a birth defect: The regulation of self-esteem / D. Mintzer, H. Als, E. Tronick, T. B. Brazelton. // Psychoanalytic Study of the Child. – 1984. – №39. – C. 561–589.
48. Newberger C. The cognitive structure of parenthood: Designing a descriptive measure / Newberger. // New Directions for Child Development. – 1980. – №7. – C. 45–67.
49. Partridge S. E. The Parental Self-Concept: A Theoretical Exploration and Practical Application, / Partridge. // American Journal of Orthopsychiatry. – 1988. – №58. – C. 38–44.
50. Rubin R. Attainment of the maternal role: Part I. / Rubin. // Nursing Research. – 1967. – №16. – C. 237–245.
51. Ruble D.N. Transition to motherhood and the self: Measurement, stability, and change / D. N. Ruble, J. Brooks-Gunn, A. S. Fleming, G. Fitzmaurice // Journal of Personality & Social Psychology. – 1990. — № 58. – C. 35-41
52. Shea E. M. Maternal self-esteem as affected by infant health, infant behavior, and family support / Shea. // Dissertation Abstracts International of University of Massachusetts. – 1984. – №45. – C. 379.
53. Shereshefsky P. M. Psychological Aspects of a First Pregnancy and Early Postnatal Adaptation / P. M. Shereshefsky, L. J. Yarrow. – New York: Publishing Press, 1992. – 382 c.

54. Stern D. The interpersonal world of the infant / Stern. – New York: Basic Books, 1985. – 276 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразок відповідей респондентки на завдання методики Куна – Макпартленда «Хто я?»

1. Я мама двох різних за характером дітей (11р та 5р).
2. Я люблю свою перекладацьку роботу, хоча не маю профільної освіти.
3. Я була відмінницею в школі.
4. Мені цікаво вчитися, хоча зараз...
5. ...мені важко знайти час на себе/навчання та втримувати увагу на предметі, що вивчається.
6. Я люблю спорт.
7. Я б хотіла подорожувати.
8. Я емоційна.
9. Я важко знаходжу спільну мову з старшим сином.
10. Я хотіла б не зіпсувати синові підлітковий вік. Ну, і подальше життя)
11. Я люблю котів.
12. Я хочу жити в приватному будинку.
13. Я хочу заробляти достатньо грошей, щоб забезпечити важливі для нас бажання.
14. Я інтроверт.
15. Я планувала обох дітей.
16. Я не хочу повторювати помилки своїх батьків.
17. Я маю визнати, що іншого прикладу в мене не було і немає.
18. Я подекуди жаклива мама.
19. Я відповідальна людина.
20. Я люблю вітер.

**Бланк відповідей для Опитувальника материнського ставлення Волкової
В. В. (адаптація Діденко М.О., Чернобровкіної В.А., Чернобровкіна В.М.)**

Інструкція

Перед Вами питання, які допоможуть з'ясувати, що жінки думають про свою материнську роль. Тут немає відповідей правильних і неправильних. Намагайтеся відповідати точно й правдиво. На заповнення опитувальника потрібно приблизно 20 хвилин. Не обмірковуйте довго, відповідайте швидко, намагаючись дати першу відповідь, що прийде Вам у голову.

Оцініть ступінь згоди із запропонованими твердженнями за 5-ти бальною шкалою:

- 1 бал - повністю не згодна;
- 2 бали - скоріше не згодна, чим, згодна;
- 3 бали – важко відповісти;
- 4 бали - скоріше згодна, чим не згодна;
- 5 балів - згодні повністю.

1. Известие о наступившей беременности было для меня радостным событием.
2. Став матерью, я пожертвовала многим.
3. Ценность ребенка и материнства является основным для каждой женщины.
4. Мысли о предстоящем общении с ребенком вызывают у меня положительные эмоции.
5. Рождение ребенка дает женщине шанс оставить что-то после себя.
6. Мой ребенок часто неприятен мне.
7. Мое теплое отношение к ребенку не может зависеть от его поведения.
8. Мой ребенок — это самое важное в моей жизни.

9. Материнство - основа существования и самореализации личности каждой женщины.
10. Думая о своем ребенке, я испытываю чувство любви к нему.
11. Рождение ребенка помогает укрепить отношения с мужчиной.
12. Я с удовольствием провожу с ребенком свое свободное время.
13. Я считаю нормальным желание матери постоянно общаться со своим ребенком.
14. Будущей матери ради ребенка придется отказаться от многого.
15. Отсутствие детей не нарушает полноценность жизни.
16. Думая о своем ребенке, я испытываю неприятные чувства к нему.
17. Рождение ребенка для меня - это возможность воспитания самостоятельного человека.
18. Я часто ловлю себя на враждебном отношении к ребенку.
19. Я считаю необходимым говорить с моим ребенком на важные для него темы.
20. Добиться устойчивого социального положения и карьерного роста невозможно при рождении ребенка.
21. Для ощущения полноты жизни не обязательно наличие детей.
22. Мысли о ребенке не вызывают у меня особых эмоций.
23. Рождение ребенка связано для меня с возможностью проявить себя в родительской роли.
24. Мысли о материнстве вызывают у меня неприятные переживания.
25. Я не устану общаться с моим ребенком.
26. При плохом материальном положении лучше отказаться от мысли о рождении ребенка.
27. Рождение ребенка позволяет глубже понять смысл жизни.
28. Мысль о необходимости общения с ребенком в течение всего дня вызывает раздражение.
29. Полноценная семья не может существовать без детей.

30. Мой ребенок для меня - это большое счастье.
31. Я испытываю к своему ребенку теплые чувства, когда думаю о нем.
32. Рождение ребенка ущемляет личную свободу женщины.
33. Умение гармонично сочетать рождение ребенка и профессиональную деятельность характеризует цельность личности.
34. Что бы ни сделал мой ребенок, я буду любить его.
35. Рождение ребенка связано исключительно с материнским инстинктом.
36. Мое расположение к ребенку каждый раз меняется в зависимости от моего настроения.
37. Беременность и роды вызывают такие изменения внешности женщины, из-за которых она часто отказывается от материнства из-за страха потерять привлекательность.
38. Жизнь не будет достаточно полной без детей.
39. Излишним проявлением любви можно заласкать и испортить характер ребенка.
40. Я твердо знаю, как нужно воспитывать моего ребенка.
41. Мне очень нравится наблюдать за тем, как растет мой ребенок.
42. Я считаю необходимым дать хорошее воспитание своему ребенку.
43. Когда я говорю о моем ребенке с окружающими, то рассказываю о его позитивных качествах и успехах.
44. Рождение ребенка делает невозможным получение образования.
45. Главное для женщины ощущать удовлетворение от материнства.
46. Ничто не может повлиять на любовь к моему ребенку.
47. Я буду стараться воспитывать своего ребенка так же, как воспитывали меня.
48. Мне нравится быть матерью.
49. Мне приятно просто проводить время со своим ребенком.
50. Материнство - главное призвание каждой женщины.
51. Отсутствие детей вызывает чувство неудовлетворенности жизнью.

52. Меня раздражает необходимость постоянно уделять внимание ребенку.

53. Что бы не сделал мой ребенок, я никогда не буду его унижать и наказывать физически.

Зразок відповідей респондентки на питання наративної методики «Мій підліток»

Інструкція: Ця методика дасть змогу глибше зрозуміти Ваші думки щодо материнства. Будь ласка, дайте відповіді на питання (3-4 речення). Намагайтесь відповідати більш повно. Пишіть так, як думаєте - немає правильних чи неправильних відповідей.

1) Опишіть, будь ласка свого підлітка: який(а) він/вона?

Мій старший син - дуже хороший, спокійний хлопець. До мене , чоловіка та оточуючих ставиться з повагою завжди. Він гарно навчається, але дуже любить віртуальні ігри. Я дозволяю йому грати і навіть купувати ігри. Тому, що це робить його щасливим і не заважає навчанню. Мій молодший син - також дуже гарний, дуже розумний - не по рокам:), відмінник у ліцеї. Він не такий спокійний, як старший, любить пожартувати над усіма і, нажаль, дуже часто робить це не з добром...Часто розмовляє цинічно, мовби зверхньо і не дуже поважливо..Але я терплю, тому що гадаю, що така поведінка - це результат його перехідного віку...Намагаюся відповідати добром та чекаю, що він стане милосерднішим, коли подорослішає...

2) Опишіть, будь ласка, яка Ви як матір? наскільки важливою для Вас бути матір'ю свого підлітка?

Я вважаю, що я гарна матір. Намагаюся забезпечити комфортне життя моїй сім'ї. Ніколи не відмовлю дітям у тому, щоб вислухати їх. Ми з чоловіком забезпечуємо дітей всім необхідним для навчання і життя взагалі. На скільки важливо бути матір'ю підлітка - не знаю....скоріше для мене дуже важливо гідно пережити важкий час перехідного віку:)

3) *Опишіть, будь ласка, ваші стосунки з підлітком? чи зіштовхуєтесь ви з труднощами? якщо так, опишіть з якими*

Часто буває так, що молодший чин звертається до мене не поважливо...буває, що взагалі не хоче розмовляти - каже " я зайнятий"...критикує мене, йому здається, що він все знає краще, знає більше всіх нас:)) і взагалі розбирається у житті краще нас с батьком:) Коротше кажучі, перехідний вік бурлить у ньому. Зі старшим сином таких проблем немає

4) *Які стосунки Вам хотілося б мати з вашим підлітком зараз? через 10 років?*

Зараз і через 10 років - хочеться поваги, розуміння, доброти, любові, турботи від синів.

5) *Чи хотіли б Ви, щоб у нього/неї були такі ж стосунки зі своєю дитиною у майбутньому? Чому?*

Звичайно хотіла б, щоб стосунки моїх синів з їх дітьми були саме добрими, будувалися б на повазі, турботі, милосерді.

6) *Оцініть, наскільки Ви задоволені своїм материнством за 10-бальною шкалою, де 10 - найвищий рівень задоволеності, а 1 - найнижчий*

8. Я дуже люблю синів.Але зараз вже, вважаю, що мені не слід було присвячувати їх вихованню всю себе. Не потрібно було кидати свою професію... Треба було намагатися поєднувати і вросування дітей, і роботу...